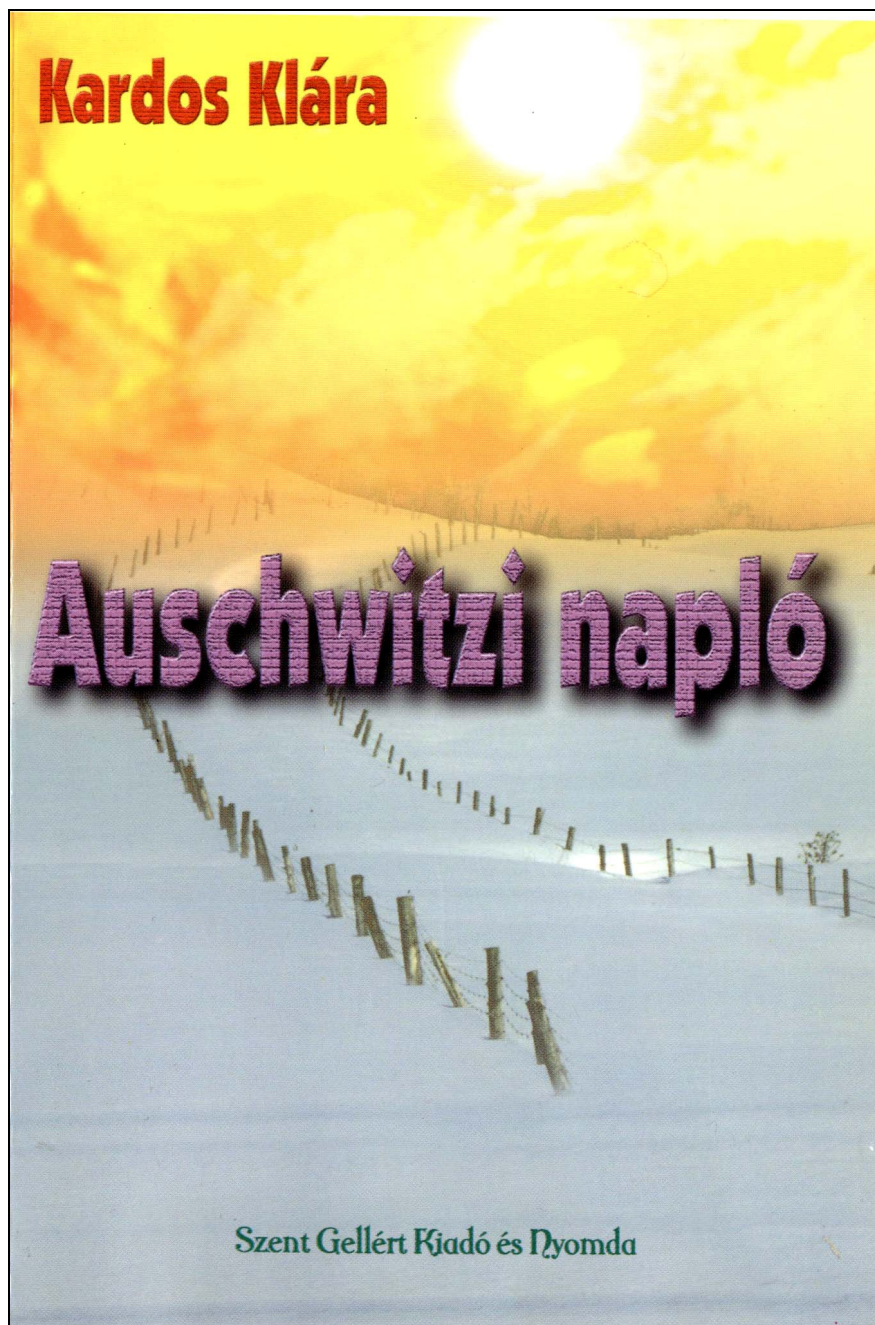

Kardos Klára Auschwitzi napló

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Kardos Klára
Auschwitzi napló

Szerkesztette és lektorálta
P. Nemeshegyi Péter S. J.

Átnézte
Nagy Alexandra

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv a Szent Gellért Kiadó és Nyomda gondozásában jelent meg az ISBN 963 696 105 0 azonosítóval. Az elektronikus változat a Kiadó engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más szerzői jog a Szent Gellért Kiadó és Nyomda tulajdonában van.

Ez az elektronikus változat tartalmazza Kardos Klára egyik utolsó írását: *Szépen szenvedni*, mely az általa szerkesztett *A Teremtő dicsérete* című könyvben, már halála után jelent meg (Prugg Verlag, 1985, 129–131. o.)

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
1. Auschwitz felé	7
2. Ismerkedés a lágerérettel.....	10
3. Várakozás és a kórház-barakk	21
4. Valódi munka-szolgálat	27
5. A szabad fogoly	30
6. Hazafelé	35
7. Kitekintés	36
Adalékok Kardos Klára bibliográfiájához	37
Függelék – Szépen szenvedni	39

Előszó

Kardos Klárát személyesen ismertem, mint a Klagenfurtban a jezsuiták által szerkesztett *Szolgálat* című folyóirat lelkes munkatársát. Kölcsönösen megkedveltük egymást. A folyóirat számára Japánban írt cikkeimet nagy lelkesedéssel fogadta és rendezte sajtó alá, és amikor egy hirtelen ötlettel *Ermi furulyája* címmel gyermekmesét írtam német nyelven, akkor ő házalt a kézirattal addig, amíg végre sikerült találnia egy német kiadót, sőt magyarra is lefordította kéziratomat, abban a reményben, hogy idehaza is megjelenhet. Ő már nem élte meg azt, amikor magyarul először folytatásokban megjelent *A Szív* újságban, majd pedig kötetben is. Ez a mese megjelent japán és koreai nyelven is, de a magyar kiadás létrejött Klára szeretetének és buzgalmának köszönhető.

Klára egy alkalommal részt vett az Ausztriában magyar nyelven tartott lelkigyakorlaton is. Utána Klagenfurtban miséztem is neki abban a kis kápolnácskában, amelyet rendházunkban ő gondozott. Amikor pedig az utcán sétálva megmutatta nekem Klagenfurt nevezetességeit, észrevettem karján az auschwitz-i táborban belétetovált rabszámot. Meg volt bélyegezve egy életre, de nem volt benne semmi keserűség vagy bosszúvágy, hanem csak tenni akarás, bizalom és optimizmus.

Haláláig leveleztünk egymással, és nekem is megküldte megkapó utolsó körlevelét, amelyet akkor írt, amikor a rákbetegség már elhatalmasodott egész szervezetén. Hadd idézzem itt e levél zárószavait:

„Kívül-belül mélységes béke tölt el. Bízom benne, hogy ha idővel rosszabbul is lesz, a béke legalább a lélek mélyén megmarad. És szeretném, hogy egész hátralévő életem egyetlen nagy hálaadás legyen. Segítsetek ebben ti is, és tanuljátok meg a saját életetekben is. Amíg az ember egészséges, olyan könnyedén veszi tudomásul, hogy enni és aludni tud, hogy lát, hall, beszél, jár-ke, dolgozik... Aztán lassan megtanulja, hogy mindezért hálálkodjék. Nem is szólva a többi, nagyobb adományról... Kedves Barátaim, a boldog, örök viszontlátásra.”
Klára 1984. szeptember 25-én hunyt el Klagenfurtban, hatvannégy éves korában.

Ki is volt ez a rendkívüli egyéniség? 1920-ban született, zsidó származású szülőktől. Nehéz gyermekkorra volt, szülei elváltak, de anyja második férjét apjaként szerette és tisztelte. Gyermekként Nagymágoacson lakott szüleivel és nála tíz évvel fiatalabb Zsuzsi húgával. Anyja már Klára születése előtt a katolikus hitre tért. Klára később úgy gondolta, hogy anyja ezt a lépést akkor leginkább a lánya jövőjének kedvéért tette, de később, amikor a sorsuk egyre zordonabb lett, ez az édesanya mélyebben átélte a keresztény hitet, és mindjobban húzódott Istenhez.

Klára tizenkét éves korában Szegedre került a gimnáziumba. Ragyogó tehetség, eminens tanuló. Már gimnazista korában látogatta Sík Sándor egyetemi előadásait, aki később lelki vezetője lett a legnehezebb megpróbáltatások közepette.

Klárát tizenhárom éves korában érték életének meghatározó vallási élményei. Napi áldozó lett, egyre inkább elmélyült a krisztusi hitben és az imádságban.

Érettségi után beiratkozott a szegedi egyetemre, és lelkes tagja lett egy, a hitüket mély meggyőződéssel élő ifjúsági csoportnak. Sík Sándor gondolatai az engesztelésről és a szenvedés krisztusi értelméről mélységesen befolyásolták lelkiségüket.

Közben a hitleri eszmék terjedése folytán egyre nehezebb lett a Kardos család helyzete. A tragikus végkifejlet kezdő napja 1944. március 19-e, amikor a német csapatok megszállják Magyarországot. Apját elbocsátják állásából, szüleinek és húgának máshová kell költözniük. Kláránál valahogy megmaradtak anyjának és Zsuzsi húgának ebből az időből származó levelei. Félelem, szorongás, de ugyanakkor feltétlen Istenbe-kapaszkodás tükröződik bennük. A kis Zsuzsi közli Klárával jófélételeit: minden este letérdelve fog imádkozni, naponta lelkiismeret vizsgálatot fog tartani, naplót fog vezetni.

„Nagy indíttatásokat küldött nekem az Úr Isten! – írja. – Olyan boldog vagyok ezek miatt!” – Klára örömmel és részletesen válaszol, de a Zsuzsinak küldött naplófüzet már nem érkezik el hozzá. A családot a nyíregyházi gettóba hurcolják. Az onnan írt utolsó levélhez Zsuzsi csak egy sort fűz hozzá: „Ne aggódj értem!”

Klára családjának egyetlen tagját sem látta viszont többé. A németek elhurcolták őket valamelyik táborba, ahol mindnyájan elpusztultak.

Klára közben egyelőre még szabadon mozgott Szegeden, bár már fel kellett tűznie a sárga csillagot. Nem szégyellte, sőt érdemjelnek tartotta. Nagyon tudatosan készült a keresztthordozásra.

Nemsokára Szegeden is kijelölt házakba kell költözniük a sárgacsillagosoknak. A megkeresztelt zsidó származásúak két külön házba kerülnek, de ugyanúgy összezsúfolódva, mint a többiek. A megkülönböztetés különben sem tart sokáig. Az összes sárgacsillagost átvonultatják a szegedi téglagyárba, ahonnan nemsokára indult a transzport Auschwitzba.

Az ez után következő másfél esztendő élményeit Klára utólag leírta az *Auschwitzi napló* című kéziratában. Szerette volna megjelentetni, de később kételyei támadtak, hogy jót fog-e tenni ezzel, így halála után a kézirat a jezsuiták íróasztalának fiókjában maradt, mind a mai napig. Pedig, amint Zauner Éva, Klára egyik legjobb barátnője írja, ez az írás „*olyan vigasztalóan más, mint a holocaustról írott egyéb munkák. Nem tagadta meg vagy kendőzte el a szörnyűségeket, a megaláztatásokat, a fizikai és lelki gyötrelmeket, de minden sorát áthatja a krisztusi megbocsátás szelleme*”.

Ezért gondoltam jónak, hogy a kéziratot, kissé lerövidítve, sajtó alá rendezzem. Az azóta megjelent számtalan holocaust-irat mellett ma, ötvenöt évvel az események után, ennek a vallomásnak még mindig megvan a maga örökérvényű értéke.

Szabadulása után Klára nagy szegénységben élt Magyarországon. Nem ment soha férjhez. Tanítói és egyéb állásaiból hamarosan elbocsátották vallásossága és az 56-os forradalomban való részvétele miatt.

1970-ben kinn marad Ausztriában, abban a meggyőződésben, hogy a jezsuiták által szerkesztett és Magyarországra is beküldött *Szolgalat* című folyóirat munkatársaként többet tehet a magyarok lelki támogatásáért.

Bámulatos munkabírása volt, álnév alatt írt cikkeket, szerkesztett és fordított könyveket. A *Szolgalat* könyvmellékleteiből tízet ő maga írt vagy szerkesztett, huszonötöt pedig ő fordított. Csodálatos nyelvtelensége és jó magyar stílusa volt. Osztrák viszonylatban szerény fizetését „óriásinak” tartotta. Abból könyveket adott ki, és jótékonykodott. Valóban, egész élete szolgálat volt, Krisztus szolgálata és az emberek szolgálata, a szó leghitelesebb értelmében.

Álljon itt ezért ennek az előszónak a befejezéseként Klárának az az 1944-ből származó hitvallása, amelyet az *Auschwitzi napló* első oldalára szánt:

Hiszünk a háromszemélyű egy Istenben: Atya, Fiú és Szentlélekben, aki Úr a mennyben, földön és alvilágon, aki irányítja az emberi sorsot és a történelem folyását. Hisszük, hogy semmi sem történik cél és értelem nélkül, és minden látszólagos rossz egy-egy láncszem az isteni Jóság világot átölelő terveiben.

Hiszünk az igazságos Istenben, akinek végzése sokszor érthetetlenek a mi vaksi ember-szemeink előtt, de tudjuk, hogy megjutalmazza a jókat és megbünteti a gonoszokat.

Hiszünk a végtelenül szerető és irgalmas Istenben, árvák, özvegyek, szomorodottak, kitaszítottak, testben és lélekben sanyargatottak egyedüli biztos menedékében. Hisszük, hogy az ő Gondviselése nélkül hajunk szála sem eshetik le a fejünkről.

Hiszünk a személyválogatást nem ismerő Istenben, aki megváltotta az Ő fiait minden népből és nemzetségből, és egyforma bért ad minden munkásnak az Ő szőlőjében.

Hiszünk a szent, áldott és kedves Isteni Akaratban, amelynek dicsőség és hódolat legyen mindörökké.

Hiszünk az isteni kegyelemben, amely ma is kopogtat a szívek ajtaján és hazavezetheti a legmegrögzöttebb tévelygőket is.

Hiszük, hogy minden lélekben van valami világosság, és hogy a mennyei Atya legnagyobb öröme a tékozló fiúk visszatérése.

Hiszünk az egy, szent, katolikus és apostoli Anyaszentegyházban, Péter romolhatatlan hajójában. Hiszük, hogy a viharos tengeren is biztonságban evez az, akit ez a Hajó fogadott be. Hiszük, hogy a pokol kapui sem vesznek erőt rajta, sőt minden ellenséges düh csak annál dúsabban bontakoztathatja ki az isteni életét.

Hiszünk a római pápában, Krisztus csalatkozhatatlan helytartójában. Hiszük, hogy egyedül ő lát világosan az örült és vak világban, és az ő szavához igazodunk mindhalálig, mint biztonságos iránytűnkhez.

Hiszünk a hét szentség hőssé tevő erejében, az Istenben való élet szépségében és az ártatlan halál jóságában. Hiszünk a kereszti misztériumában, vagyis a világosság győzelmében a sötétség felett, a jó diadalában a gonosz felett, a mennyei hatalmak diadalmaskodásában a sátán felett.

És hiszünk egy boldogabb új életben a földön azok számára, akik erre hivatottak, és egy boldog örök életben az Isten békéje minden harcosának.

Amen.

Nemeshegyi Péter

1. Auschwitz felé

1944. június 20., kedd reggel.

Köszövény hírek és készülődések közé csap le az immár félreérthetetlen kurta parancs: egy óra időt kapunk, mindenki csomagolja össze, amit vinni tud magával. „*Csak azt vihetik magukkal, ami a kezükbe fér!...*”

Ez most még nem betű szerint teljesedett, mert kocsikon szállítottak el bennünket. De a bútorok, amiket olyan görcsös gonddal zsúfoltak össze a kicentizett helyekre, az élelmiszerraktárak nagy része, ruhák... ott kellett, hogy maradjanak. Elképzelhetjük ennek az órának a hangulatát.

Az én csomagolásom ugyancsak egyszerű volt: csak a legszükségesebbek. A lakásokat távozásunkkor lepecsételték. (Mosolyt keltő formáság: mondanom sem kell, hogy rövidesen semmi „mozgatható” nem maradt meg ott...) És szobánkban falon függött – szándékosan hagytam ott! – a feszület...

Elindulnak a kocsik. Ahogy megyünk a nyitott szekereken, látjuk köröskörül Szeged síró népét, így néznek utánunk tehetetlenül...

Irány egyelőre a Korona utcai „törzsgető”, amelyet már kiürítve találunk. Itt találkozunk össze a másik „fehérház” lakóival, s örömmel találunk ismét egymásra kedves osztálytársammal, B. Kátival és húgával.

Következik a „vámvizsgálat”: az erre kirendelt tisztviselőnk elszedi tőlünk a pénzt, értékeket – ékszer, óra, töltőtoll... Egy asszony idegromot kap... Amikor rám kerül a sor, a megbízott döbbsen mered karórára, amelynek számlapjára Jézus Szívének képe van festve. Nincs lelke elvenni töltőtollammal együtt – néhány szóval kikérdezve, ki vagyok, hogy kerültem ide, lopva visszaadja a kezembe.

Miután ezen túlesünk, zuhogó esőben ismét fel a kocsikra és ki a téglagyárba. Ölemben egy szívbjajos asszonyt tartok.

Nagy gyárcaarnokba vonulunk be. Az emeleten egy sarokban elhelyezkedünk nyolcan: háziasszonyom a lányával, B. Kati a húgával, M.-ék ketten, egy bolti lány és én.

Szegedi téglagyár, 1944. június.

Szegednek és tág sugarban az egész környéknek zsidósága – tizenegyezer ember – zsúfolódott itt össze! A legrettenetesebb következményeket a vízellátás terén jelentette ez – a téglagyári kút természetesen távolról sem tudta kielégíteni a szükségleteket. Itt ismerkedtünk meg első ízben azokkal a szörnyű szükség-latrínákkal, amikhez volt még szerencsém aztán Auschwitzban. – Szinte az egész nap sorállásokkal telik: kútnál, konyhánál...

Csütörtökön elvész a visszakapott óra: amihez az „ellenségnek” nem volt szíve, arról gondoskodnak a bajtársak. Ó, hányszor bizonyulnak majd odakinn is rosszabbnak az ellenségénél!

Itt találkozom össze szentesi nagynénémekkel, ugyanott lakó házi orvosunkkal, nem beszélve a szegedi ismerősökről. Valami álomszerű, valószínűtlen jellege kezd lenni az egésznek. Egyrészt a megszokott keretből való kivetettség, másrészt ezek a különböző helyekről váratlanul összevetődő emberek adják ezt a benyomást. Auschwitzban is uralkodó élményünk lesz az első időben, míg a kegyetlen valóság minden „kételyt” el nem mos.

Kurta pár napot töltünk itt. De hát ezt nem lehet előre tudni. Azt persze látjuk, hogy ez a helyzet nem tartható fönn sokáig. Ha másért nem, a járványveszély miatt. Folyik a népszámlálás. Összeírják a különböző foglalkozásokat. Rebesgetés folyik egy „berlini transzportról”, amelyre listát állítanak össze. Szörnyű dilemmában vívódnak az emberek magukkal: Menni? Maradni? Itt nem lehet soká bírni, de ott, ki tudja, mi vár...

Este történik a névsorolvasás. A szívek a torkokban dobognak. Ki-ki a magáét lesi. Az eredmény az, hogy általában a befolyásosabb, illetve több összeköttetéssel rendelkező zsidók szerepelnek. Mi, „proletárok”, kimaradunk. – Úgy rémlik, ez a transzport aztán Ausztriában kötött ki, s ahhoz képest, ami reánk Auschwitzban várt, aranyéletük volt. A családok együtt maradtak, nem nyírták le a hajukat, parasztházakhoz kerültek, ahol mezei munkát végeztek ugyan, de nem láttak hiányt ennivalóban, sem másban.

Amikor utólag néhány ilyen ausztriai deportálttal találkoztam, szinte az volt a benyomásom, hogy ezek nem is „igaziak”. Viszont aztán amikor P. Lenz könyvét olvastam arról, amit Dachauban átéltek, akkor meg azt kellett éreznem, hogy a mi élményeink válnak semmivé ezek mellett. Széles skálája volt a láger-életnek, egy azonban közös mindenütt: a haza és a szabadság elvesztése.

Ide már nem tudtak utánunk jönni papjaink, hogy elhozzák nekünk a vallás vigaszát, ismerőseink üzenetét és főleg az Eucharisztikus Krisztust. Megpróbálták pedig. M. atyával maga a püspök jött el. A hír futótűzként harapózott el, csak úgy tódultunk mindannyian a kapu felé, de a „lágervezetőség” nem engedte be őket, így csak nagy zöld ágakkal integettek felénk a kapun túlról.

Keddtől szombatig tartott a téglagyári összezsúfoltság. Szombat délelőtt ránk is lecsapott a parancs: azonnal csomagolni! Az eső vigasztalanul esik. Csomagjainkon ülve, összetorlódva várakozunk. A közvetlenül ebéd utáni időben, kora délután indítottak útnak – azt remélve nyilván, hogy így keltünk a legkisebb feltűnést. Valóban a rossz idő tette-e, vagy a riadalom: Szeged bebújt házaiba, most nem integettek istenhozódót a kálváriát kezdőknek. Mert ez az út rettenetes volt! A téglagyár ugyan nincs túlságosan messze a rókusai állomástól, de voltak köztünk idősebbek, betegek, gyerekek, és mindenki sokszorosan erején felül megterhelve csomagokkal. A szerencsétlenek még most is iparkodtak menteni, ami menthető.

Ha tudták volna, hogy mindaz, amit most erejük végső megfeszítésével cipelnek magukkal, három nap múlva utolsó darabig idegen kézre jut, s legfeljebb a „kanadai” munkásokat gyarapítja Auschwitzban... De hát a leglidércesebb álmainkban sem gondoltunk volna ilyesmire!

Igaz, ez az ÚT! Eltorzult arcok... útközben elhagyott, eldobott csomagok... csendőrök... néhány rémült járókelő az utcán... Az is lehet, hogy karhatalommal ürítették ki az utcákat előttünk. Amennyire emlékszem, velem már csak egy kis koffer volt akkor.

Aztán végre-végre kiértünk az állomásra, ahol hetvenesével begyömöszöltek a ránk váró marhavagonokba. Amikor bent voltunk, betolták az ajtót és egy hosszú percre a legfeketébb sötétség borult az egymás hegyén-hátán nyüzsgő tömegre... Akár a pokol! Aztán egy kicsi rést nyitottak az ajtón, ahol levegőt kaptunk, de aki közeledett, töltött fegyverrel találta magát szemközt. Hasonlóképpen azt is megmondták az örök, hogy ne próbáljon senki a hátsó falon lévő kis nyíláson kilesni, mert lelövik. Továbbá csöndesen legyünk, jól viselkedjünk, és nehogy a létszámból egy is hiányozzék, mire megérkezünk. Ezért vezetők, R. László a fejével felel, de mi egyetemlegesen is. Ha valaki meg találna halni útközben, a holttestét nem szabad kidobni! – Rossz tréfának hangzott, pedig véresen komoly dolog volt! Később a téli transzport idején nemegyszer megesett, hogy a vagon egy része holtan érkezett meg a lágerekbe...

Hetven ember nem éppen kevés egy vagonban, de a helyzetet mindenkifelett a rengeteg csomag tette szinte tűrhetlenné. Hozzá még edények, lekváros üvegek nagy számban, amiket különös gonddal kellett óvni...

És hogy az amúgy is pattanásig feszült idegek még jobban megszenvedjenek – nem tudni, mi okból – teljes huszonnégy órás várakozás következett. Vasárnap... Valóban szomorú vasárnap!

Néhány percnyi enyhület akkor állt be, amikor Katáék egy kis „viharszünetet” felhasználva, hangosan imádkozni kezdtek. Én meg utána egy Sík-beszédet mondtam el – persze csak emlékezetből – a szenvedés értelméről.

Vasárnap este vonatunk végre kigördült az állomásról. Isten veled, Szeged!... Isten veled, drága város, amelyben annyi testi-lelki jót, annyi szellemi kincset, annyi szeretetet és annyi növelő szenvedést kaptunk!... Meglátunk-e még valaha?... Isten kezében vagyunk! Bízunk az Ő végtelen irgalmában!

P. Cs., jó lelki atyám, egy évvel utóbb a *Margitvirágok* c. kis hitbuzgalmi lap 1945. húsvéti számában egy kis költői színezéssel eképpen emlékezik meg erről az indulásról:

„K. K., a hőslélekű deportált Jézus Szívekor diadalmas mosollyal távozott a szegedi gyűjtőtáborból a szenvedések útjára. Mint Krisztus gyalázatának ékszerét viselte fölényes lelkiséggel az akkori világ előtt megbélyegző jelvényt, s mint jegyesi ékességet hordta magán, amikor áldozásaiban még isteni Vőlegényével egyesülhetett. Azóta nyomtalanul eltűnt... Visszatér-e még Szegedre? Isten a megmondhatója. Mi reméljük. De lelkéből áradó hősi szelleme megmutatta a világnak, hogy a lélek eltiport testben, a gyalázat közepette is győzedelmes tud lenni mélyen alatta járó elnyomói felett. Egyik utolsó szava volt, hogy népe bűnéért engesztelni akar.”

Mint mondom, ideális egy kicsit a kép, de lényegében igaz. Nem kell mondanom, hogy a nép, amelynek bűneiért engesztelni vágytam, a magyarság – nem mintha idegen lett volna tőlem akár a szegény zsidó sorstársakért, a fajomért való engesztelés.

Mindenesetre az a szörnyű három nap a vagonban vasárnaptól szerdáig jó alkalom volt az engesztelésre, de nem sokat hagyott a „diadalmas mosoly”-ból.

Enni persze nem kaptunk, és nem is volt szükség rá, hiszen túlon túl sokat hoztunk magunkkal még ide. Legalább egy kicsit fogytak a csomagok – a háborúság egyik szakadatlan oka. Sok baj volt a kövérekkel is: nem tehettek persze szegények a terjedelmükről, de ilyen helyzetben ez meglehetősen antiszociális dolog. A vagon két egymással szemben levő fala valahogyan „önállósodott” és állandó torzsalkodásban állt egymással.

Június vége volt, kánikulai időszak. A zsúfolt, szinte egészen zárt kocsiban emberfeletti hőség uralkodott. Víz után epekedtünk, de nemigen jutott. Őreink, a német hiénák jártak jól, mert holmi apró szolgálatokért értékes csereüzleteket bonyolítottak le a kétségbeesett vagonlakókkal.

És persze naphosszat állandó veszekedés, hozzá a fenyegetés kintről! Ha zaj lesz, lönek!... Nem volt szabad észrevennie a külvilágnak, ha vonat mellett haladtunk el vagy valahol megálltunk, hogy a marhavagonokba élő, szenvedő emberek vannak zsúfolva.

Hetven ember!... Nekünk a szörnyűség netovábbjának látszott – és később, amikor a dunántúli, pesti transzportok százával, százhuszával összezárva tették meg ugyanezt az utat?! – Nehéz még elképzelni is!

És azok az éjszakák! A sötétben csak itt-ott lobban egy gyufa fénye. Arra is vigyázni kell, hogy ne világítson ki a szellőzőrésen. Az első éjjel az egyik férfi rosszul lesz. Útitársaink közt van egy örült cipész, aki főleg a fiatalabbak hisztérikus sikongásai közt éjjelente sétákat tart a vagonban, s hol erre, hol arra lép rá a leghetlenebb pózokban kuporgók közül...

Mindezekhez az állandó önemésztő találgatás: mit hoz a holnap? Hová megyünk? Mi lesz velünk?... Képtelennél képtelenebb rémhírek szállongnak. Kinézni szigorúan tilos, de valahogy mégis csak szétterjed a hír, hogy a határ felé megyünk, észak felé... Sajátos dolog, mai szemmel érthetetlen: de az utolsó pillanatig nem bírtuk elhinni azt, hogy valóban kivinnének bennünket az országból.

Az össze-vissza híreszteléseknek mindenesetre az lett a közvetlen folyománya, hogy az emberek lázasan öltözködni kezdtek. Amit csak a batyujukból magukra szedhettek, azt mind egymás tetejébe húzták; fehérneműt, blúzt, ruhát, kabátot... Míg ők ezzel foglalatostkodtak, én kivettem kézitáskámból a magammal hozott néhány drága emléket – szüleim sürgönyét, utolsó lapjukat, néhány fényképet, köztük a Húgom legutolsó képét, két szép hosszú copfjával, már a Ny.-i tartózkodás idejéből. Darabokra téptem mindent és kiszórtam. Aztán utolsó cseppig kicanalaztam a családomtól régebben kapott áfonyalekvárt, és a kis üveget is kihajítottam. Ne jusson illetéktelen kezekbe – szentségtelen kezekbe talán – ami nekem szent. Olvasómat a nyakamba tettem, és vártam az elkövetkezendőket.

Hétfő délután Kassa, határ! Itt „beszédet” intéztek hozzánk, aminek az volt a veleje: „Dolgozni visznek benneteket. – Ha jók lesztek, jó dolgok lesz!”

Ismét egy „vámvizsgálat” – és némi veszteglés után a szerelvény átgördült a határon... Nem vagyunk többé Magyarország területén. A haza, ahol „élünk, halnunk kell”, amelyhez eddig olyan természetes hűséggel ragaszkodtunk, kivágott magából, mint valami ártalmas kelevényt.

De hát ők csinálták-e? S nem inkább a hitleri terror?

Kopár, mézsvirágos sziklák között haladunk. Ezek a „díszletei” ennek a sivár útnak, a tökéletes bizonytalanság felé.

Jut-e eszembe azokban a percekben vajon az egyetlen alkalom, amikor elhagytam az országot: a boldog és izgatott egyetemista, aki tanulmányútra Firenzébe utazik?...

Kicsit más volt akkor. – Most úgy terelnek bennünket, mint valami magatehetetlen nyáját, senki sem tudja, hová...

És amikor szerdán, június 28-án, Péter-Pál vigíliájának reggelén a szerelvény megáll, és a vagonajtók kinyílnak, akkor sem tudjuk, hol vagyunk. Nagy nehezen fogjuk majd megtudakolni.

De ha tudnánk, azzal sem érnénk többet, mert kérdés: hány volt köztünk olyan – volt-e akárcsak egy is – aki élete során valaha is hallotta ezt a nevet, a hírhedt nevet, amely azóta bejárta a világot?...

Megérkeztünk Auschwitzba!

2. Ismerkedés a lágerélettel

Auschwitz, lengyel nevén Oswiecim, az akkori „Német Birodalom” területén, valójában Észak-Lengyelországban fekszik.

A bőséges számú koncentrációs „munkatáborok” (Arbeitslager) között mint „megsemmisítőtábor” (Vernichtungslager) szerzett magának szomorú hírnevet.

Ide érkezett meg transzportunk – annyi sok közül az egyik, a magyar alföldről jött –, 1944. június 28-án délelőtt.

Sok könyvet írtak azóta az itt történekről. Dokumentumokat adtak ki, filmeket forgattak róla. Gyakran fordultak hozzám is azzal a kérdéssel: „Igaz volt-e minden, ahogy a könyvekben írják?” – Meg kell vallanom, azóta sem olvastam el egyetlen ilyen „halálgyár-könyvet” sem. Talán féltem felidézni a rossz emlékeket? Korántsem! Csak egyszerűen nem tartottam érdemesnek. Egy ilyen könyvet egyedül a természetfölötti szempont tehet többé, mint dokumentummá és vádirattá; de sajnos tudtam, hogy ezt nem találom meg bennük. Dokumentumra nem szorultam rá, vádolni pedig nem akartam. „*Gyűlölni nem, szeretni – csak szeretni! – születtem én!*” – mondhatja minden keresztény Antigonéval.

A „halálgyár-könyvekben” valami iszonyú sötét tónus és színezettség, valami kihegyezett, színpadias drámaiság található, ami nekem sehogysem tetszik. Nagyszerűen

mutat rá a hibára P. Lenz: „Szóban és képen az egész világ előtt leleplezik most a borzalmak lágereit. Az avatatlanokban azonban eközben nagyon könnyen lélektanilag helytelen benyomást kelthetnek: a borzasztó képek és vallomások igazak, de mégsem ez volt a mindennapi láger-élet. És amikor hosszabb ideig tartottak, már nem érződtek olyan borzalmasnak.” (Christus in Dachau. 94. l.)

A magam módján ezt így fogalmaztam meg: „Az nem érdekes nekem, hogy itt halálom után a bőrömből lámpaernyőt készítenek, a csontjaimból meg szappant főznek; de amikor náthás voltam és nem volt zsebkendőm, az kellemetlen volt!” Egyszóval: más a dolgot átélni és más megint kívülről nézni.

De most, hogy leültem írni, talán mégis hasznos lett volna – így vitáztam önmagammal – egy-két ilyen könyvet átnézni. Tizennégy év telt el azóta és emlékezetemből bizony sok minden kiesett, sőt adatszerű dolgokat akkor se nagyon tudtam. De nem is ilyesmiket akarok megörökíteni. Azzal sem hízelgek magamnak, hogy P. Lenz nagyszerű dómjának a még oly szerény, kicsiny mását építeném meg magyar részről. Nekünk nem volt áttekintésünk országok és nemzetek felett. Nem szenvedtünk olyan borzalmas dolgokat, mint Krisztus papjai Dachauban. De nem volt kápolnánk sem, sem eucharisztikus Krisztusunk, nem volt köztünk egyetlen pap sem. Mi magunk, keresztények is, kicsiny sziget voltunk a tengerben.

Ez így túl szép és túl egyértelmű lenne esetünkben. De le akarom írni, hogyan próbáltunk legalább „embernek maradni az embertelenségben”, és azt is, hogyan találtunk útközben mindig újra és újra a szeretet megnyilvánulásaira sokszor ott, ahol nem is vártuk volna. És mire történetem végére érek, talán sikerül igazolnom a nagyszerű tételt, amit ujjongva olvastam az imént idézett könyvben: „A világ egyetlen iskolája nem adott volna nekem lelkiileg olyan roppant értékeket, mint a lágernek ez a szenvedés-iskolája. A föld minden aránya és gazdagsága föl nem ér számomra az öt láger-esztendővel!” (i.m. 69. l.)

Ezt mondja valaki, aki öt évig szenvedte ezt a földi poklot! Legnagyobb jutalmam lenne ezért a könyvért, ha sikerülne vele hozzájárulnom egy kicsit annak megsejtéséhez, hogy a szavak igazak!

Persze jó lett volna hamarabb hozzáfogni az íráshoz, míg az emlékek elevebbek voltak. A leszűrődés szempontjából viszont talán nem ártott a közben eltelt idő. Sok egyéb teendő közt nehezen jut hozzá az ember olyasmihhez, amit nem érez elsődlegesen fontosnak. Olyan emberek azonban, akiknek szava komolyan számít előttem, nem szüntek meg biztatni és sürgetni. S főleg az utóbbi hónapokban szinte összeesküdtek az események, hogy ösztönözzenek. Hát essünk túl rajta most már! Ha csak egy léleknek is jót teszek vele, már megéri! – Ezeket azért tartottam szükségesnek itt, az auschwitz-i láger kapujában állva előrebocsátani, hogy aki olvassa, tisztában legyen vele: szélességben, arányokban, érdekességben nincs sok várnivalója. Egy valami azonban kicseng a halló füleknek, a Gondviselés óriási vezérmotívuma: „Krisztus szeretetének szélessége, magassága és mélysége.” (Vö. Ef 3,18.) Ennek hálás elismerése legyen ez a könyv!

Tehát megérkeztünk elkínózva, összetörve a szörnyű út után. Ki-ki lekászálódott csomagjaival együtt. Akkor egyszerre jön a parancs: mindent ott kell hagyni! Azt mondták, hogy a csomagokat majd járművekkel szállítják utánunk. Mondanom sem kell: soha többé nem láttunk semmit!

Volt a lágernek egy része, persze a többiektől elkülönítve, ahol kiváltságos helyzetben lévő foglyok ezeknek a holmiknak osztályozásával, válogatásával foglalkoztak. A láger-nyelv szóhasználatára jellemzően „Kanada” néven emlegette ezt a részt, célzással az ottani aranyásókra. Elképzelhető, mennyi mindent „szerveztek” maguknak az ottaniak! A „szervezés” az egyik legismertebb láger-fogalom volt. Annyit jelentett: meg nem engedett úton hozzájutni valamihez. Úgyis mondhatnám persze: megélhetést teremteni, mert hiszen „megengedve” lényegében semmi nem volt!

Szegény emberek!... Szegény földhöz tapadt emberek! Pedig a holmijuktól való megfosztás még csak kisebb, sokkal kisebb része volt annak, ami itt már az első pillanatban ránk várt. – Az az első pillanat, ez volt talán a legrettenetesebb minden között!

Amikor ott álltunk a lágérbe vezető út kezdetén az SS-katonák szétlökdösték az embereket: férfiak külön, nők külön – aztán egy oldalra a fiatalok, a másikra a gyerekek, öregek, áldott állapotban lévő anyák... Egyik oldalon az életbe – milyen életbe! – vezetett az út, a másikon a halálba. Mi persze nem tudtunk minderről, sőt az SS-ek még némi „kegyes hazugsággal” is próbálták enyhíteni a szétszakított családok kétségbeesését: „Most fürödni mentek. Mégis furcsa volna, ha férfiak-nők együtt maradnának. Majd aztán megint találkoztok!...” – Valami emberi szánalomérzés mozdult meg bennük? Vagy csak a nagyobb jeleneteknek akarták elejét venni? Vagy már anyanyelvükké vált a hazugság? – Azt hiszem, egyszerűen kellemetlen volt nekik látni kétségbeesésünket.

Az auschwitz-i lágér sarka! Hány férj és feleség, hány szülő és gyermek látta itt utoljára egymást! A legnagyobb ritkaságok közé tartozott, hogy valaki szerencsés véletlen folytán egy másik lágérrészből hírt tudjon kapni valamelyik hozzátartozójáról. Emlékszem, micsoda izgalmat keltett az a hír, hogy az egyik társnőnk ura a szomszédos férfi-lágérben dolgozik! Borzalmas csapás volt a természetes kötelékeknek ez az azonnali szétszakítás, ráadásul kétszeresen az a nagyoni családi kötöttségű zsidók számára.

Természetesen ez az egész művelet amúgy „pofára ment”; így történt azután, hogy pl. az Sz. lányok anyja is velünk maradt, mert valahogy fiatalosabb külseje volt. Háziasszonyom azonban az öregek közé került, Katiék anyja szintén. Mi – Lizával, Katival, Zsuzsával – együtt maradtunk.

Hányszor képzeltem azóta enyéimet erre a végzetes sarokra: anyámat bizonyára úgy megtörte az út és a gyermekei elszakítása, hogy azonnal az öregek közé sorolták. A húgom pedig, ha mindjárt talán nem is ment vele, utólag bizonyára becsületesen jelentkezett, mert hozzánk is megjött a felszólítás, hogy a tizenhat éven aluliak jelentkezzenek, majd jobb bánásmódot kapnak. Vitték is őket mindjárt a krematóriumba. Kivételt csak az ikrek képeztek, azokon ugyanis Mengele, a kórház hírhedt főorvosa kísérleteket hajtott végre.

Csomagjainktól immár megszabadulva, csak úgy könnyedén – egy kézitáskával – tartottunk befelé a lágérbe. Útközben a forró nyári napon néhány csenevész fácskát láttunk s alattuk táborozva egy különös társaságot, amely élénk érdeklődéssel integetett felénk. Kopasz fejű, csíkos ruhájú horda... Bizonyára cigányok! Még csak nem is sejtettük, szegény naivok, hogy egy órán belül pontosan ilyen „cigányok” leszünk mi is!

A fürdő! Egészen valószínűtlen érzés a meztelen hústömegben állni, férfiak között! Mert a ruháinkat le kellett vetnünk, és az SS-őrök a fürdőbe is bejöttek közénk. – Ruháink után még valamire sor került: a hajunkra. Nő létünkre a legtöbbünknek rettentően fájdalmas volt a lekopaszítás. Persze kellemetlen is, mert a tűző nap szabadon ért, ugyanígy az éjszakai hideg. A lágérben a „rangot” az adta a foglyok között: kinek mekkora a haja, s ebben a hiúságon túl is volt ráció, mert a nagyobb haj régebbi otlétet és több tapasztalatot jelentett. Az egyes vidékre való így mindjárt meg tudták különböztetni egymást, hiszen az erdélyieknek, felvidékieknek, akik tavasz óta ott voltak, már egészen szépen kisarjadt a fejdíszük. Próbáltam persze érdeklődni a felvidéki csoportoktól Szüleim, Húgom után – soha a legkisebb hírt sem hallottam felőlük, pedig akadtak ott nyíregyháziak is.

A barakkok és lágerek közvetlen vezetői szlovák és lengyel zsidók voltak; ők akkor már öt éve szenvedték ott a földi poklot, és nemigen tudták nekünk megbocsátani, hogy mi csak most kezdjük. Sokkal jobban megnehezítették életünket, mint a német vezetők, akiket amúgyis nagyon ritkán láttunk.

Fürdés után következett a „felruházás”. Valamelyik másik transzport ruháit kaptuk, amint éppen ránk esett – méretekre és összeválogatásra való különösebb tekintet nélkül. Hozzá a

csíkos lágerköpenyek és facipők. Utóbbit nagyon nehéz volt megszokni, bizony törte a mezítelen lábfejet. Akinek nem illett a lábára – s nem egy ilyen akadt – valóságos kálváriát járt benne végig. – Kicsérélni nem volt könnyű.

Amikor aztán készen voltunk, kialakult legelőször a láger-egység, amit olyan bőven megszokhattunk kinti életünk folyamán: mindig ötös sorban kellett állnunk és menetelnünk. „Szent volt és sérthetetlen”! Kopasz fejünkkel menetelő „fiúknak” tűnhettünk. – Különben azt mondták, nem sokat változtatott rajtam a haj-nélküliség, s egy ablaküveg segítségével a közvetlen tapasztalat is azt mutatta.

Menet közben találkoztunk régebben ott lévő elődökkel, akik kenyeret és mellé bátorító szót adogattak. Nagy dolog volt főleg az előbbi, hiszen kevésből kellett adni – mindkettő biztató felvillanása az emberiségnek.

A 8-as barakk előtt kellett sorba állnunk. Itt felvették adatainkat. Persze ki-ki mondhatta, amit akart, hiszen okmányaink ottmaradtak a fertőtlenítőben, nyilván elégetésre kerültek.

Ezután a barakk nagyszobájába mentünk; a B3 láger úgy látszik, az egyre terjeszkedő óriási tábornak egy még épülőfélben lévő része volt. Ennek különféle következményei közé tartozott az is, hogy a barakkokban nem volt bútor. Persze, szekrényre nem is lett volna szükség, hiszen nem volt belerakni valónk. Asztal sem kellett, mert ennivalónkat a csajkánkból térdünkről is kikanalazhattuk. Szék meg priccs éppen nem ártott volna, de hát nem volt. Így aztán törökülésben a földre kellett ülnünk a szobában, szigorúan ötös sorban most is; fejet forgatni, hátranézni, megszólalni: tilos!

Egyszerre félénk hangot hallok. A kis D. Zsuzsi próbált egyezkedni szomszédjával. – Már nem tudok Katiékhoz jutni, ott kell maradnom ötös egységemben...

Éva néni (H. Éva, az egyik Stubendienst, azaz szobaparancsnok) fogadott bennünket. Az ő gondjaira voltunk bízva elsősorban. Ő adta nekünk az első tájékoztatót is. Megtudtuk, hogy mindennapi imánk és szentségünk itt a „Zähl-Appel”, azaz „megszámlálás”, aminek lefolyását majd alább ecsetelem.

„Éva néni” Szlovákiából származott, és alapjában nem volt rossz szívű valaki. Férfias jelenség volt. Ha felhangzott vészkiáltása a barakkban: „Kávéért!” – hát ugrottunk. A kosztot ugyanis magunknak kellett a konyháról cipelnünk felváltva. „Éva néni” nagy bottal járt és azzal fenyegetőzött is, hogy nyomatékot adjon szavainak. Kedves szavajárása volt: „Te marha!” Mindig a krematóriummal fenyegetett bennünket, ha nem jól csináltunk valamit, főleg az „elégetett cseheket” magyarázta. Kinevettük. El sem tudtuk hinni, hogy igaz lehet. A magam részéről csak sokkal-sokkal később, idehaza hittem el a megdönthetetlen tények súlya alatt, hogy valóban üzemelt ott krematórium, még hozzá a nap huszonnégy óráján keresztül. El kell hinnem, mert hiszen Auschwitzból egyetlen öreg, egyetlen gyerek, egyetlen munkaképtelen nem került elő többé. Különben persze semmi csodálivaló nincs azon, ha egy uralom, amely Istent nem ismer és az „Übermensch”¹ alapján áll, lelkipurdalás nélkül teszi el láb alól az „alsóbbrendű faj”-nak mindazon tagjait, akiket nem tud munkára felhasználni. Hiszen azok csak haszontalan kenyérpusztítók. A mód pedig, ahogy a dolgot végrehajtották, aránylag humánus volt: az áldozatoknak azt mondták, hogy fürdőbe viszik őket, így kerültek a gázkamrába, ahol aztán a zuhanyból gáz ömlött; mielőtt ráeszmélhettek volna valamire, már halottak voltak. A hullákat aztán elnyelte a krematórium üzeme.

Hogy ne kerüljön ki sok a „műhelytitokból”, arról körültekintően gondoskodtak: a krematórium dolgozói általában maguk is ott végezték be életüket. Olyanoktól tudódott ez ki, akik valami csoda folytán mégis kikerültek onnan.

Így hát aztán nem vettük komolyan Éva néni fenyegetéseit. Aminthogy egyáltalán nem lehetett komolyan venni ezt az egészet, bármily véresen komoly volt is. Álom, valószínűtlen,

¹ felsóbbrendű ember

kusza álom... Csak az volt a valószerű benne, hogy túlhaladta a legszörnyűbb álom fantáziaképét is.

Bizony, éppen elég nehézséget és újdonságot hozott ez a kimerítő első nap! A sok hercehurca és izgalom után jólesett az esti „fekete”! No persze ne valami eszpresszóbeli kávéra gondoljunk...

S utána a „lefekvés”! A pusztá padlóra persze, hiszen prices sem volt a barakkban. Azonban hely sem volt elegendő. Így aztán oldalra fordulva feküdtünk, s az is nehézségbe ütközött, ha meg akartunk fordulni.

Péter-Pál reggele, június 29.

Az egyetemes Egyház ünnepe, mi pedig a táborban kezdjük a szabályos napirendet.

Reggel! Hajnalt vagy inkább éjszakát kellene inkább mondani. Hogy hány órakor vertek fel bennünket, arról persze fogalmunk sem volt, hiszen óra egyikünkénél sem volt. Annyit tudok, hogy még csillagok ragyogtak az égen. Ezen az elég magas fekvésű helyen az éjjelek hidegek, és bizony, kegyetlenül fáztunk, miközben felkászálódunk és összeverődünk. Még gyorsan „kiszaladni”! Ó, azok a borzalmas latrina-árkok a láger szélén! Mert hiszen még a WC épületek sem voltak készen. – Aztán sorakozó az Appelre.

Ezt a fogalmat bővebben meg kell ismernünk, hiszen auschwitzti tartózkodásunk idején ez volt a „főfoglalkozásunk”. Lényegében létszám-felvételt jelentett. Úgy történt, hogy egy-egy rész lakossága barakkok szerint ötös sorokban felsorakozott. A barakkfelügyelők (Blockälteste) leszámolták a csoportot, aztán jött a táborfelügyelő (Lagerälteste), ellépett a sorok előtt és ellenőrizte a létszámot. Időnként – s ez nagy szenzációval és izgalommal járt – a „német nő” is ellenőrzésre jött, az SS-nő...

Zähl-Appel kétszer volt napjában: reggel és délután. A reggeli hajnalban kezdődött és mélyen a késő reggelbe nyúlt. Az esti pedig alkonyat-felé fejezte be a napi programot. Egy-két órai állás normális körülmények között. Ha azonban a lágerben valami vétség fordult elő, vagy éppen valaki valami oknál fogva hiányzott és a létszám nem volt teljes, akkor jaj volt nekünk! Hiszen mást nem tételezhetek fel, minthogy a hiányzó szökést kísérelt meg. Az Appel ilyenkor addig tartott az egész láger vagy jobbik esetben csak az illető barakk számára, míg az illető nem került elő. Az „egy mindenkiért, mindenki egyért” elv teljes mértékben érvényesült. Négy-nyolc óra is eltelhetett így!...

Appel alatt szigorúan tilos volt minden szó. Akit beszéden kaptak, azt megpofozták. Persze, ha éppen nem volt felügyelő a közelben, a közvetlen szomszédokkal egy-egy suttogva váltott szó csak elhangzott. De hosszabb beszélgetésekre nem kerülhetett sor.

Mit lehetett csinálni ezekben az órákban? Lehetett hazagondolni azokra, akiket szerettünk... Lehetett imádkozni... Aztán – most jött csak jól az a rengeteg vers, amit oly csekély fáradtsággal szedegettem fejembe az évek során! Sajnos, ezekben az órákban csak magamat szórakoztathattam velük, de ez is sokat jelentett.

Mondanom sem kell, hogy kopaszra nyírt fejünket rettenetesen égette az órákra nyúló mozdulatlan állás alatt a nyáriasan tűző nap. Fejet befödni szigorúan tilos volt! Ha valaki valami rongyot szerzett ilyen célból, akár úgy, hogy fehérneműjéből szabta le, akár egyéb úton „szervezte”, ugyancsak jól kellett rá vigyáznia. Lopva terítette a fejére néha, amikor nem volt ő a közelben. Mert ha tetten érték, azonnal elkobozták, s ráadásul a pofon is kijárt.

Azóta is rejtély előttem, hogy bírtam ki egyáltalán, amikor itthon oly kevéssé bírom a hőséget. De hát sok mindent kibírtunk ott. Egyáltalán, jobb egészségnek örvendtünk, mint valaha. A szívbjajosoknak egyenesen jót tett a tiszta, éles hegyi levegő. Az új helyzet annyira megkövetelte és egyesítette minden testi-lelki energiánkat, hogy mintegy „nem jutott időnk” szokásos apróbb nyavalyáinkkal törődni...

Amikor a reggeli Appel véget ért, kaptunk egy csajka meleg levest. Micsoda mennyei élvezet! A hosszas állás és didergés után jobban esett, mint otthon a habos kávé!

Utána szabad volt szétozslani. Csakhogy a nap még nemrég kelt fel, a föld hideg volt, leülni kész betegséget jelentett volna. Nem tehattünk hát egyebet, mint tovább álltunk csoportokra verődve a napsütötte helyeken, itt-ott a falnak támaszkodva. A barakkokba visszamenni napközben tilos volt. Bizony szép kis „cigánytábor” képét mutattuk mi is!

Aztán ahogy egyre erősebben tűzött a nap és kánikulai meleg lett, elkezdődött a „harc az árnyékért”. Mert abból nem volt sok ezen a sivár területen. Egy szerencsés ötlettől indítatva néhányan homokbarlangot vájtunk az árokparton és oda bújtunk el.

Délben következett az ebéd. Ez természetesen egy tál ételből állt, mégpedig mindig ugyanabból: valami sajátságos vegyes főzelék, egészen jellegzetes szürkészöld színnel, különös ízzel és szaggal. Nem mindenki tudta lenyomni. Én az első perctől kezdve nagy mennyiségben fogyasztottam; a fenti okok miatt ugyanis bőven lehetett kapni belőle repetát is egymástól vagy a kiosztóktól. Volt, aki a fazekat is kinyalta. És ez volt a szerencsénk – ha már akkor legyengülünk, sokan nem élnénk most! A főzelék íze egyébként nemcsak a sajátságos összetevőkön múlt: az ételekbe idegcsillapítót, brómot is tettek.

A délutáni Appel után következett a vacsora: feketekávé, a napi kenyéradag, amit nagyobb megerőltetés nélkül egyszerre is elfogyaszthattunk. 15–20 deka lehetett talán s rajta egy darabka margarin, lekvár vagy esetleg valamilyen kolbász-szerűség.

Vacsora után takarodó. – A lefekvés nem ment éppen simán. Először is kevesebb pokróc volt, mint amennyi igénylő, márpedig az éjszakai hidegben nagyon elkelt volna a pokróc. Így aztán elkeseredett harc folyt értük. „Magántulajdon” nem volt – aki bírja, marja! Úgy rémlik, csíkos lágerköpenyünket is csak később – öszre – kaptuk.

Másodszor maga a hely is kevés volt. A nagy teremből a kevésbé erőszakosak a folyosóra szorultak, ami nem volt baj, mert ott legalább a hely jellege bizonyos rendet hozott magával a fekvésben. A nagy teremben össze-vissza feküdtek, ezzel ellentétben a folyosón két oldalt a fal mellett, egymással szemközt.

Éjjel tökéletes sötétség. Persze nem volt ritkaság – hozzávéve a hidegtől adódó felfázásokat is – hogy valakinek fel kellett kelnie és kimennie. Ez volt még csak a bajos dolog! Egy szerencsétlen asszonynak köztünk vesegörccsei voltak...

Bizonyára feltűnt, hogy reggeli programunk leírásából hiányzik a mosakodás. Igen, a víz!... Ismét ez volt a legkeservesebb! Az épülő lágerben egyáltalán nem volt még vízvezeték. A vizet naponta hatalmas hordókban szállították oda a konyha részére. Epedve, nyelvlgatva, csapatba verődve lestük a távolból... A legbátrabbak megkísérelték néha, hogy közelébe hatoljanak és elcsenjenek egy-egy kis láboskával. Nagyon kockázatos vállalkozás volt, mert itt már a legerősebb eszközöket kellett az őrségnek alkalmaznia: korbáccsal óvták a konyhai ellátmányt, és a korbács nemcsak dísz volt, hanem ugyancsak dolgozott is!

Másik víz-szervezési lehetőség a kanális volt. Csakhogy az a nyálkás víz inni semmiképpen nem volt alkalmas, még mosni is alig. – Rettenetesen keserves probléma volt számunkra magunk és ruháink úgy-ahogy tisztántartása. Emlékszem, hogy egyszer sikerült nem is egy kicsi, hanem nagyobb lábosra való vizet szerezni valamelyikünknek, az is lehet, hogy „vettük” a láger egyetlen cserevalutáján, azaz kenyeret adtunk érte, s egymás után hárman a leggyönyörűbben megmosdottunk belőle! – Aztán auschwitz-i specialitás volt a „másodkézből” való mosás. Amikor ugyanis a boldog víztulajdonos befejezte a magáét, elkunyerálták tőle a maradékot, s ez így tartott, míg a mosóvíz egészen fekete nem lett vagy el nem fogyott...

Az első zivatar, amely a kánikulai napokban nem sokat váratott magára, bebizonyította, hogy barakkjaink egyáltalán nem nyújtanak védelmet az eső ellen. Ömlött be a szobába az

égből jövő vihar. Ekkor fedeztük fel, hogy ruháink legegyszerűbb szárítási módja: a test melege. Más módszer nem is kínálkozott, hiszen csereöltözetünk nem volt. Otthon egy ilyen vállalkozástól bizonyára tüdőgyulladást kaptunk volna, itt kutyabajunk sem lett – még neveltünk is rajta.

Hanem aztán az éjszakai esőzések idején nem volt már kedvünk nevetni. Lefeküdni képtelenség volt, hisz ránk folyt a víz. Fel kellett kelni és eldönteni a nehéz dilemmát: mi magunk ázzunk-e össze és így várjuk a didergető reggelt, vagy a pokrócokból próbáljunk sátrat csinálni, így azt vállalva, hogy takaróink még napokig hasznavehetetlenek legyenek?

Jól emlékszem egy ilyen éjszakára: sötét, hideg barakkunkba zuhog be a víz. Katáékkal hármásban az úszó padlón állva fejünk fölé tartjuk kezünkkel a pokrócot s az esőcseppek egyhangú ritmusára ujjunkon számlálgatva közösen imádkozzuk a fájdalmas olvasót. Időnként egy-egy hang szólal félénken a kinti sötétből: „Imádkoztok?... Én is jöhettek?...” És megint egy hanggal erősödve: „... aki érettünk vérrel verítékezett... aki érettünk a nehéz keresztet hordozta...”

A kultúrember egyik csillapíthatatlan igénye, hogy felaprózza magának és nyomon kövesse az idő múlását. – Gondoljunk Robinsont rovátkáira a pusztai szigeten! A mi esetünkben azért is fontos volt ez, mert a múltó időknek – szilárd meggyőződésünk szerint – a háború végéhez s ezzel a szabaduláshoz kellett mind közelebb vinnie. – Barakkunkban én lettem a „naptár”, ahol felvilágosítást kaphattak: hányadika és milyen nap is van. Szerencsére a nevezetesebb szentek ünnepére is emlékeztem.

Egyszer, elsöpénteken egy kislány sírva fakadt: odahaza a nagykilencedet végezte ezen a napon.

Az első auschwitzi vasárnap...

B.-ék, Sz.-ék s még néhány keresztény kis csoportba bújt össze a délelőtti folyamán.

Ugyan mi indíthatott engem arra harmadikos gimnazista koromban, hogy rajzórák alatt – mert fel voltam mentve alóla – megtanuljam a szentmise állandó részének szövegét, méghozzá latinul? Azt kell hinnem, Isten előrelátó gondviselése volt. Misszálénkat nyilván összetépték, elégették, papoknak közel-távolban nyoma sincs, de én felcsendíthetem az örök ígét: „*Introibo ad altare Dei... Bemegyek az Isten oltárához...*” – Persze az állandó részeket rögtönözni kellett hozzá: „*Könyörögjünk! Isten, aki megengedted ezeket a szent titkokat ünnepelni, add kérünk, hogy életünkkel és szenvedéseinkkel mindenkor dicsőíthessünk Téged, s oltalmaz minket mindenható erőddel. A mi Urunk, Jézus Krisztus által. Ámen.*”

Prédikációnk is van. Végül pedig versek hangzanak fel, a magyarság legjava istenes versei: Balassitól, Berzsenyitől napjainkig. Így ünnepel az Úr napján az auschwitzi egyházközség...

Időről-időre – úgy emlékszem, kéthetenként – a „fertőtlenítőbe” vittek. Ilyenkor zuhany és ruhaváltás következett. Mindez a lágeren kívül történt, hiszen bent nem volt erre alkalmas épület. Hatalmas esemény volt ez, amelyre megfelelő izgalommal készült mindenki, a vezetőség is. Alaposan a lelkünkre kötötték, hogyan kell viselkednünk.

Jókor útnak indultunk a szokásos ötös sorokban, sűrűn körülvéve SS-katonákkal és vérebekekkel, az esetleges szökés megakadályozására. Persze, amúgy is nehezen ment volna ezen a szín idegen vidéken.

Elhagyjuk a tüskés drótkerítést, az erdőn át megyünk... Útba esik a vasútállomás is. Valódi sínek, valódi vonat! Szinte álmélkodva bámuljuk a messze „életnek” ezeket a meséssé vált üzeneteit. Aztán bemasírozunk Birkenaubába. Nagy köves udvaron állunk fel barakkokként. A középen kút.

Amikor ránk kerül a sor, bevonulunk a fürdőbe. Zuhany és „fertőtlenítés” következik. Az utóbbi abból áll, hogy testünk szőrös részeit kicsit megfecskenedik valami fertőtlenítő

folyadékkal. A tetvektől saját jól felfogott érdekében félt az SS, hiszen azok a borzalmas flekktifusz terjesztői.

Ezután a ruhatárból „új bőrt” kaptunk, valamelyik másik transzport holmiját. Megjegyzendő, hogy a ruhadarabok – a fehérnemű is – csak fertőtlenítvé volt, kimosva azonban nem! Hogy ebből nők között micsoda következmények adódtak, azt inkább bízzuk a képzeletre! Néha majd meghaltunk az undortól! Márpedig „odahaza” kimosni valamit... ehhez, mint láttuk, nagy bátorság és még nagyobb ügyesség kellett... És hogyha leszakadt egy gomb, kiszakadt a nadrágzsinór, stb.!? Hiszen nem volt semmink, egyáltalán semmink! Esetleg a szobaparancsnoktól kellett – lehetett! – koldulni egy tűt, egy szál cernát!

Szappant viszont kenyéren vettünk, ha sikerült. Az ilyen „birtokosok” közirigység tárgyát képezték és ugyancsak jól kellett vigyázni gazdagságukra, amelyet rongyba csavarva vagy kis zacskót eszközálva neki éjjel-nappal a derekukon hordoztak az ételes lábassal meg a kanállal együtt.

Amikor készen voltunk, kivonultunk ugyanarra az udvarra s addig vártunk, míg a többi barakk is elkészül. Ekkor aztán kezdtünk masírozni hazafelé. Megtörtént az is, hogy nem volt elég a ruhanemű a létszámhoz képest. Ilyenkor az utoljára jövő barakkok póruljártak. Egyik ilyen alkalommal egy szál blúzban és szoknyában mentem „haza”, mert fehérnemű már nem jutott. Hát még az a szegény társnőm, akinél a felsőruha fogyott el s így egy szál pokrócba burkolózva távozott, míg aztán másnap kerítettek neki valamit.

A fertőtlenítés persze veszélyes volt a „szervezett” dolgokra is. Egymásnál dugtuk-e el, vagy odahaza barakkban – nem tudom már. Egyik szerzetesrendben szabály, hogy egyik helyről a másikra semmit nem szabad átvinni. Nos, erről a radikális kifosztottságról alapos gondoskodás történt Auschwitzban! Kicsi tárgyak számára két megoldás kínálkozott: a cipő, mert azt nem cserélték, vagy a száj. Így mentettem át kicsi Krisztus-monogramomat. Persze, cseppet sem volt veszélytelen vállalkozás, még fizikai értelemben sem.

Mindezen közben éltünk. Életünkre még mindig ráborult az az álomszerűség, amely az első perctől kezdve jellemezte. Nem lehetett azt elhinni – az agy tudta, hogy igaz, de az érzékek egyszerűen megtagadták a tapasztalat valóság-ízét. A „hangulat” így nem is volt különösen rossznak mondható. A bróm is bizonyára közbejátszott ebben, meg az is, hogy általában fiatalabb generációból voltunk, s valami furcsa átmenetnek kellett tekinteni az egészet. Az életösztön makacssága győzedelmeskedett a csüggedésen. Élni akartunk és éberek lenni itt is! És mindenek túl azoknak, akik hittek, ott volt a vallás ereje, ott volt a bizalom a Gondviselésben. Nem volt pap, nem volt templom, nem volt lehetőség semmiféle vallásgyakorlatra, de Isten bennünk van, és mi „*benne élünk, mozgunk és vagyunk*”. Itt ebből a szépséges valóságból és igazságból lehetett élni.

Lassan kezdtem kialakítani a lelkiéletemet az újfajta keretek között. Bevezettem a „sétáló elmélkedést” az Appelek után. Részint mert hideg volt, részint mert erre az időre így jobban lehetett függetlenedni a többiektől. Az Appel didergő, feszült légkörében nem lehetett igazán elmélyülni. Egy sorozat-elmélkedés alapjául a szentmise szövegét vettem. Persze feljegyezni nem volt hová ezeknek az óráknak a gyümölcsét. Ceruza – bárcsak egy falatka is – vagy egy darab papír elérhetetlen volt számunkra – ráadásul a legkíméletlenebb üldözés tárgya vezetőink részéről. – Mennyire tudott ez fájni! Soha egy jegyzet... soha egy levél az otthon maradtaknak...

A lelkiáldozás napi kenyere volt a valóságos híján. – „Lelkipásztori” működésre is bő alkalom nyílt. Az árokparton ülve komoly lelki-beszélgetések folytak a lágerlakók között. Hozzá versek... Emlékszem, Katának mindig újra és újra Sík Sándor *Máglyafüst-jét*² kellett

² részletek

elmondanom. Micsoda döbbenetes aktualizálással, mindent magában foglaló program gyanánt zengtek ezek a szavak:

A tűzokádó antikrisztusok
 Világtusáján, elzárt otthonodnak
 Ziháltatóra ritkult légkörében
 Mi vár rád, én árva ember-énem?
 A káinok kifent baltái közt,
 Homlokodon az ábelek jegyével:
 Mi lesz veled, te máshonnan-való?

Rettegő sors! Az egyik fél világ
 Fölfalni készül a fél másikat:
 Testvérei egyformán mind a ketten,
 És egyképp ellenük kell mondanod,
 Mert a Krisztust feszítik mind a ketten,
 Te mind a két pogánynak idegen!

Parányi vagy, pici fénybogár
 A vaksötétben, mégis ama Lángból
 Pattant ki szikrád, mely jelül vagyon,
 Jelül, melynek ellene mondatik:
 Hát ellened is hogy ne mondanának,
 Ki tűznek is csak félig vagy tüzes,
 S égő igéid kormos füst-uszályán
 Bénán szállongnak pernye-tetteid!

Ez jönne hát, egy félig-vértanúság?
 Amit szomjajztál teljes életedben,
 A színigtelt, a vér-egész *igent*
 Ki ne kiálthasd a kereszt alatt sem?
 Meg se lobbantsa végleheleted
 A Lélek húnnyó parazsát?
 Még véreddel se ázzék nemesebbre
 Az embercsúfja-föld?

Te balga szív, mit oktalankodol?
 Bűnbánat illet: bűnös szolga vagy:

...

Vállald a bűnt és vállald sorsodat!
 Ki mondja meg: a máglya merre lobban
 S mivé szivároog a bárd-verte vér?
 Nem tudod-e, hogy aki életét
Érette veszti, megtalálja azt?
 Ha Isten úgy akarja, megtalálod
 A boldogtalan gyilkos éltét is.
 A nagy Krisztus-keresztnek rádeső
 Részecskéjét, az élő Passiónak
 Most teljesülő rejtelmes darabját
 Vállalni szívvel: ennyi a tiéd!

Ha élet: élet! Gyenge vállaidra
 Nem rak nagyobbat az atyai végzet,
 Mint amit elbírsz! Jobban tudja nálad,
 Milyen kicsiny vagy, milyen elpuhult,
 A koszorúra milyen gyáva-hitvány!
 Ha meg halál: majd ad hozzá erőt,
 Ki hőssé tette a bimbócska Ágneszt
 És hitvallóvá a kétszívű Tamást.

Nem, kishitű, ne bánd a holnapot:
 A rendelés a forró mába küldött.
 A rőt aszálytól pattogzik a föld,
 Tátong feléd a lelkek szomjúsága,
 Tőled esengnek élő harmatot,
 A munka ég: rabló lennél, ha most
 Az izzó percet kis magadra szánád!
 Egyetlen egy a szükséges: szeress!
 És tégy, amint Isten adta tenned.
 Mindenkié vagy, mert mindenkihez
 Küldött szeretni, aki a szerelmes
 Keresztről a világot átölelte.
 Egy szó tiéd csak, áldott életednek
 Értelme, célja, foglalatja: Testvér!
 Ezt, ezt az egyet, ezt mondd, ezt imádkozd
 Életeddel és haláloddal.

A többit hagyd az Úristen kezére!

„Tőled esengenek élő harmatot...!” – Milyen szép, milyen felséges lelket adni a lelket keresőknek: lelket a Lélekből! Kedves Kata, kedves jó barátom! Hittel teli nagy szemei hogyan itták az ígét! Csendes, bízó egyénisége milyen jótékonyan hatott rám!

Már nem soká maradhattunk együtt. Hazajövetelem után találkoztam vele. Húgát a felszabadulás előtt néhány órával vesztette el. Bekerültek azoknak a hírhedt „halál-marsoknak” egyikébe, amikor a németek a megszálló csapatok elől a légerek kiéhezett, élőhalott népét egyik helyről a másikra hajszolták. Zsuzsi nem bírta tovább, lefeküdt az útszélen. Kata melléje feküdt azzal, hogy vele együtt akar meghalni, de korbáccsal felverték. Tovább kellett mennie. Mire az amerikai csapatok odaértek, a kislány bizonyára nem élt. Legalábbis azóta semmi hírt nem kapott róla. Édesanyját is elvesztette. Itt maradt szál-egyedül. Rövidesen férjhez ment. Jellemző volt bizalmas vallomása: „Nem akartam még egy karácsonyt egyedül tölteni!” – aztán az urával kivándoroltak. Jelenleg Svájcban él, mind boldog feleség és édesanya.

„Kultúrélet” is zajlott Auschwitzban. Különösen az ún. barakkzárlat (Blockspärre) idején, ami annyit jelentett, hogy valami okból nem volt szabad elhagyni a barakkot. Ilyenkor letelepedtünk a padlóra és beszélgettünk, „szórakoztunk”. Volt közöttünk egy operaénekesnő, ő időnként hajlandó volt hangjával gyönyörködtetni bennünket. Aztán szavalat, tánc...

Július 9-én, Édesanyám születésnapján én rendeztem „koncertet”, igazából neki szánva, természetesen az egyetlen rendelkezésemre álló eszközzel: saját hangommal. Részletek kedvenc operájából, a Traviata-ból, Gounod Ave Maria-ja, Karácsonyi bölcsődal, amelyet

annyira szeretett: „Az égi csendet kedvelem...” – Azt hittem akkor, hogy messze van, pedig már alkalmasint a közelemben volt és úgy hallgatta...

Próbáltam ismerkedni szomszédaim lelkületével, elsősorban persze a „valódi” zsidókéval. Személyesen nem panaszkodhatom: nem emlékszem, hogy keresztény voltom miatt bármikor is támadás ért volna. Persze megvolt az az elvi felfogás, amely szálkát látott létezésünkben: „Miattatok kerültünk ide!” – azért, mert elhagytuk Jahvét, s ezért Ő bosszút állt a zsidóságon... Szegény emberek! – Ószövetségi ismereteim nagy hasznomra voltak.

... A németek szemében amolyan egzotikus állatoknak számíthattunk. Furcsa ezt leírni, de a náci gögtől és a rengeteg demagóg okítástól, azt hiszem, eszükbe se jutott, hogy mi is emberek vagyunk. – Legfeljebb „emberanyag”, és pedig olyan, amivel el kell számolniuk.

Őrizték az anyagot, amint láttuk, gondosan. A lágert határoló drót nem valami közönséges tüskés drót volt, hanem villanyáram folyt benne. Hozzá őrtornyok, gépfegyverek... Állandóan idegesség fűtötte a léggömböt. Részükről: hátha megszökünk; részünkről: menni, menni! Nem szökni próbálni, az örülség lett volna. De tudtuk, hogy Auschwitz csak hatalmas gyűjtőtábor, ahonnan majd munkára visznek majd bennünket. Ezt vártuk már egyre. A munka még mindig jobb, mint ez az idegekre menő semmittevés.

És elkövetkezett július 14., péntek. Gyülekező, válogatás. Hamar híre fut: transzportba jelölnek. Száz ember kell. Különös rendelkezése a Gondviselésnek: én vagyok a századik. Kati, Zsuzsi a hátam mögött lemaradnak. Az is lehet, – már nem emlékszem pontosan –, hogy egyikük még belekerült volna, de szétválni természetesen nem akartak, cserélni pedig „visszafelé” lehetett.

Tehát elérkezett számomra a búcsú a B3 lágertől.

Ezt a felemelő pillanatot soha el nem felejttem! Ó, itt nem kellett csomagolni, költözködni, bőröndöket cipelni! Hányszor volt módomban visszasóhajtani azóta ezt a boldog állapotot! Nem kellett síró családnak Istenhöz-zád-ot mondani! Abban az egy szál szoknyában, blúzban, ami akkor e földön tulajdonomnak volt mondható, egy rövid üdvözlés az itt maradóknak, és: Itt vagyok, Uram, rendelkezéssel velem!

A lemenő nap fényében útnak indult a kis csapat.

Ezen a hegyvidéken fölségesen szépek voltak a napnyugták, s még inkább volt alkalmunk gyönyörködni a napkeltékben: a dermesztő Appal-ek alatt isteni színjáték vigasztalását tárták elénk.

Hová? Merre?

– Te tudod, Uram! Amit akarsz, az jó!

Légy csendességben: Isten hogyha hív
Halkan szólít, mint pásztorhangu síp.
Kelj fel, és indulj engedelmesen,
Kutyuska-vígan, bárány-csendesen.

A hangos ember érot nem teremt;
Az erőszaknál erősebb a csend.
Ha szeges-öv, ha véres máglyaláng,
Te mosolyogj és mondd, hogy Miatyánk.

S ha tán a hang a véres Hegyre vitt,
 Hol elveszik a világ bűneit,
 Szelíden lépj a szegezők elé:
 A nyíró béres is a Pásztoré.

(Sík: *Légy csendességben!*)³

3. Várakozás és a kórház-barakk

»„Mit tudhat az utazásról, ki a parton didereg, reszket és nem meri magát belevetni az áradatba, vagy az ár szélén vergődik kifelé a sodrásból?”

Mit tudhat Isten akaratáról, szeretetének a szenvedésben is megnyilatkozó csodálatosságából az, akinek minden figyelmét egyetlen cél köti le: szabadulni, menekülni a Gondviselés sodrásából! Beszélhet-e valaki az útról, amelyet nem járt meg? Az ösvényről, amelyen nem kapaszkodott fel sehová sem? Mondhatja-e valaki, hogy csak megsemmisülés és halál van egy országban, amelyet még nem bolyongott be?...

A vértanúk is reszkettek hóhéraik előtt, még Krisztus is feljajdult a kereszten. De az is igaz, hogy számtalan gyenge, gyarló és bűnös ember élt és él ma is a földön, akik miután végigjárták a szenvedés útját, letérdeltek és hálát adtak érte Istennek. És azoknak az esztendőknél vagy napoknak az emlékét, amelyeket a megpróbáltatásban töltöttek, úgy őrizték és vitték magukkal, magukban a sírig, s azon túl is, mint életük legdrágább kincsét.

Ne a szenvedés létéről következtessünk Isten jóságára vagy „kegyetlenségére”, hanem irgalmának fényében nézzük a saját szenvedésünket és másokét! Isten végtelenül bölcs és jó. Ha a szenvedést megtűri, sőt egyenesen küldi is, akkor annak isteni örök értelme és célja van, még ha mi nem is tudjuk kimeríteni mélységeit. Mert a szenvedésről lehet valamit – ezt vagy azt – tudni, de azt teljes mélységében megérteni nem lehet.

Egy bizonyos: a szenvedésben tud az ember a legmagasabbra kiemelkedni önmagából, ha akar, szemtől szembe találkozni Isten kimondhatatlan titkaival, „saját szemével látni Őt”. Nem szóbeszédet, nem magyarázatot akar Isten, hanem ezt a találkozást. És ki tudja elmondani, mit jelent a szenvedésben Istennel találkozni?! Lehet róla beszélni, de kifejezni nem lehet. Ezt csak az érti meg, aki átélte!«

(Sinkó Ferenc: „Kis út”; *Vigília, 1958. október*)

Utunk a B2 láger, az ún. „cseh láger” felé vezetett. Nagy újdonságok fogadtak itt. A barakkok már sokkal szilárdabb építmények voltak, vízálló tetőzettel. Az a barakk, amelyben „különítményünk” elszállásolást kapott, s amelyet összesen ötszáz ember lakott, azelőtt lóistálló volt – mutatták ezt körös-körül a karikák. Most azonban valódi priccsek voltak benne, háromemeletes alkotmányok. Egy-egy ilyen priccsen tíz-tizenegy ember szorongott. Tekintettel a hely szűk voltára és a közös pokrócra, mindenki csak ugyanazon oldalán fekhett, és ha az egyik megunt, akkor valamennyinek át kellett fordulnia a másik oldalra. A középső négy „biztosítva” volt, de a szélsők gyakran emeltek panaszt a pokróc „lemaradása” miatt.

Azoknak egy részével, akikkel itt mint hálótársakkal összekerültem, később is együtt maradtunk. Sőt, visszatérve Szegedre egy ideig még ott is érintkeztünk, míg szét nem szóródtunk, ki erre, ki arra.

Itt, ebben a lágerben alakult meg a „négyes szövetség”: P. Franci, E. Gizi, G. Éva és jómagam. – Közbevetőleg megjegyzem, hogy a lágerben egymás között is németesen

³ részletek

szoktuk meg a neveket, vagyis az asszonyoknál férjük vezetéknevét és utána saját keresztnévüket mondva.

Hadd álljak meg itt egy pillanatra. A barátság – olyan kevés kapcsolat érdemli meg igazán ember és ember között ezt a nevet! – mindig ünnepélyes, nagy dolog. Hát még mennyire az volt odakint, ahol e földön igazán nem volt egyebünk egymásnál! Mégis sajnós, még ilyen körülmények között is inkább a „mindenki mindenki ellen” érvényesült. Elsősorban a „valódi” zsidók között; ide számítom azokat is, akiken a kereszténység csak külső máz volt. Akadt itt-ott bajtársiasság, de kevés volt az igazi barátság. – Ezért volt olyan nagy kincs igazi barátságunk Francival. Itt, a B2 lágerben „fedeztük” fel egymást, és barátságunk töretlenül tartott a nehéz hónapokon végig, egészen a felszabadulás estéjéig. Persze, megtörténhetett volna ez már Szegeden is, ahol ő néhány évvel előttem végezte a főiskolát és az Apponyi kollégiumot. Megtörténhetett volna a Kelemen u. 11-ben, hiszen ő is ugyanabba a házba került, a „fehér gettó”-ba. Találkozhattunk volna a téglagyárban vagy a bevagonírozásnál, de akár a B3 lágerben is, hisz ő is ugyanazt az utat járta végig. Az ura munkaszolgálatos volt, de onnan rövidesen megszökött, hazajött Szegedre, ahol felesége nyomait keresve csodálatos véletlen folytán megtalálta a törzs-gettóban hagyott diplomáját. Franci akkor már sejtette, hogy jövődő karrierünkhöz nem lesz szükséges a magasabb képezítés... Persze ő mit sem tudott az ura sorsáról. Fialtal házások voltak, még gyermekük sem volt akkor, és halálos aggodalmakat állt ki érte.

Úgy rendeltetett tehát, hogy mi ketten a B2 lágerben találjunk egymásra és legyünk egymás számára segítség és erőforrás mindvégig. A „négyes szövetség”-ben szellemileg-lelkileg mi vittük a vezető szerepet. A két másik fiatalabb is volt: a telt alakú és itt az elején még bizonyos szerencsés flegmával megáldott B. Gizi és a hosszú, sovány, hullámzó kedélyvilágú, pesszimizmusra hajló G. Éva.

Ebben a lágerben már víz is volt. A „Waschraum” külön barakkot képezett. Nagy bádorgályúba folyt kétoldalt a csapból a víz. Itt gyakrabban lehetett mosdani, de emellett a fertőtlenítés kéthetenként tovább folyt. WC-épület is volt, viszont a WC-tisztító kommandó kíséreléssel minden különösebb gátlás nélkül bármikor beállított közénk, mindig egy-két nagyon is egyértelmű célzással kommentálva az ott látottakat...

Víz tehát volt, de az ivást kezdettől fogva szigorúan tiltották. Azt mondták, hogy a víz fertőzött, tífusz-bacilus van benne. Hogy ez igaz volt-e vagy csak a kaján rosszindulat mondatta, azóta sem tudom. Tény az, hogy féltünk a tífusztól s így szinte kizárólag a reggeli leves és az esti fekete képviselte számunkra a folyadékot, amit az SS-kommandóba kiszemeltek keservesen cipeltek a konyháról. Olyan alaposan leszoktam az ivásról, hogy azóta se nagyon kultiválom.

A cseh lágerben mi voltaképpen a karanténba jöttünk, vagyis bizonyos megfigyelési időre, mielőtt munkába visznek, hogy kiderüljön, nincs-e köztünk ragályos betegséggel fertőzött. Nyolc napig tartott volna a próbaidő. Ezalatt természetesen tovább folyt a megszokott életrendünk, azaz az Appel-állás. Ha esett az eső – márpedig elég sokat esett – akkor az Appel annál hosszabb volt. Azonkívül tisztán tartottuk a barakkokat és azok környékét. És hogy némi „előgyakorlatot” is végezzünk a munkára való előkészületül, naponta – úgy emlékszem – két téglával kellett kb. egy órán keresztül körbe-körbejárjunk.

Az eső ellen napközben némi csalafintasággal próbáltunk védekezni. Levetettük fehérenemünket és eldugtuk az „ágyba”; amikor aztán bejutottunk a barakkba, felvettük a száraz fehéreneműt és a pokróc alá bújtunk, míg vizes felsőruháinkat kiterítettük száradni. Amikor az ellenőrök rájöttek erre, „ágyviziteket” kezdtek tartani, s akinek ott találták a fehéreneműjét, elvették tőle.

A lágerbeli vezetőségünkre már egyáltalán nem emlékszem. A barakkfelügyelő szobájából gyakran áradt finom foghagyma-illat: a mi kolbász-adagjainkból ellopott húsból sütöttek fasírozottat, ugyancsak a mi csöppnyi kis kenyérünkről lelopott margarinnal...

Igen, ez mindvégig így volt. Amikor később a gyári munka idején a margarin vagy a lekvár csak papírvékonyan mutatkozott a két kenyér között, akkor biztosak lehettünk benne, hogy a konyhára beszivárgott „testvéreinknek” köszönhetjük. Lehet-e elég erős szavakat használni ezekre a szerencsétlenekre, akik saját bajtársaik, saját hitsorsosaik nyomorúságos, éppen csak „élni elég” adagjait hidegvérrel lefölozték, hogy ők aztán dúskálkodjanak az ennivalóban! Nemcsak hogy ettek, hanem kilószám gyűjtötték a lekvárt, margarint és fehérműt, ruhát – sőt, még ékszer is cseréltek maguknak rajta.

Az éhség, az állandó éhezés hatása már kezdett mutatkozni a társaságon. Egyrészt, mint már említettem, nem mindenki bírta az „auschwitz-i főzeléket”, másrészt fájdalmasan éreztük elsősorban a kenyér csekély voltát. Egyáltalán ennek a táplálkozásnak nem sok köze volt ahhoz a rendes polgári koszthoz, amiben eddig részünk volt. Nem lehetett hát csodálni, ha láger-lakók szabadidejükben órák hosszat képesek voltak ételekről és ételreceptekről csevegni. A leggyakrabban hallható sóhaj: *„Ha én még egyszer jó paprikáskrumplit főzhetnék – ehetnék!”* Elég szerény óhajítás!

Engem azonban bosszantott ez a foglalatosság. Nem voltam elég megértő a test materiális igényei – mondhatni az ember ember-volta – iránt, amint sokszor máig sem vagyok. Elég „rugalmas” gyomorral születtem, amint ez most egyszerűen kiderült, és bár az „idők végére” légiessé soványodtam, nem merem állítani, hogy komolyan éheztem bármikor is láger-életem alatt. Hanem aztán a jó Isten rámpirított, mert váratlan módon visszatérésem után Szegeden következett be a késleltetett reakció: nem győztem enni – azaz nem győztem volna, ha a háború utáni és inflációs világban lett volna mit. Ekkor már az én fantáziámat is erősen foglalkoztatta ez a dolog. Egyébként P. Lenz említi, hogy köztük, férfiak, sőt papok között is általános volt az ételekről való álmodozás és receptek továbbadása... És ilyenkor én mérgesen mentem odébb és inkább versmondásba temetkeztem. A szellem, és ne a test érvényesítse jogait!

Egy másik dologban sem vettem részt: a spiritiszta jellegű összejöveteleken, ahol „sétáló” gombbal és egyéb módon idézgették a szellemeket, hogy megtudakolják tőlük saját sorsukat, szeretteik sorsát, no meg a hön óhajtott szabadulás óráját. Változatosságot hozott az életükbe, izgatta az amúgy is nyüzött idegeket.

„Jaj a szegényeknek, akik számára nem született imádság a lágerélet reménytelenségében és értelmetlenségében! Semmi más eszköz nincsen ilyen földi nyomorúság valóban emberhez méltó elviselésére, mint hitteli kapaszkodás Isten atyai kezébe!” (P. Lenz)

Apróság, de számomra igen fájdalmas apróság volt szemüvegem elvesztése, ami különben alkalmasint még a B3 lágerben történt. Este a cipőmbé szoktam volt gondosan betenni. – Egy alkalommal mégis rálépett valaki. A szemüveg összetört. Kezdetben nagyon hiányzott. Később megszoktam ezt is – első fényképem a láger után, amiről még lesz szó, még így ábrázol.

Szomszédságunkban terült el a C láger, a férfiaké. A határt természetesen szigorúan tilos volt megközelíteni. Azt azonban láttuk, hogyan gyűjtik össze minden reggel a barakkokból és szállítják el a száraz múmiává aszalódott holttesteket halomszám. A férfiak sokkal kisebb számban vészelték át a láger-életet, mint mi, nők. Valahogy szívósabbak, ellenállóképesebbek voltunk, elsősorban nyilván kedélyi, lelki okokból. Az anyaságra alkotott nő jókor begyakorolja magát már az életben a szenvedésbe, míg a férfi türelmetlen, lázadó, és még normális körülmények közt is igen kevésbé bírja a fizikai szenvedést vagy a

lelki megaláztatást. Azonkívül az a minimális táplálék, amin mi nők még megéltünk valahogy, az ő számukra végzetesen kevés volt.

Hogy-hogy nem, az egyik barakkfelügyelő odaát a C lágerben megtudta, hogy a felesége köztünk van. Nosza odaszegődött a WC tisztítók kíséretéhez és így jött át, hogy találkozhasak vele. Ezt a találkozást néhányszor megismételték, egyszer azonban az SS katonák rajtakapták őket a beszélgetésen. K-t kegyetlenül megverték odaát, de ő a száját se nyitotta ki, nehogy a felesége meghallja...

Voltak köztünk áldott állapotban lévő nők is. Persze csak olyanok, akiken a „szortírozás” alkalmával ránézészt ezt még nem lehetett észlelni. Az egyik fogadkozott, hogyha itt szüli meg a gyermekét, nekimegy a magasfeszültségű kerítésnek. (Könnyű és bevett módja volt ez az öngyilkosságnak.)

Másik társnőnk, Teri nevű, valóban itt hozta világra gyermekét. Neki azt mondták, hogy a gyermek halva született. A valóságban hidegvízrel teli vödörben pusztították el, aztán újságpapírba csavarták. Efféle „fölslegek” igazán nem voltak kívánatosak a németeknek!

A fölslegek közé tartoztak a betegek is. Egy ízben láttuk az egyik kilakoltatott kórház-barakk lakóit fehér hálóingeikben, szájalmas menetet alkotva, amint nyilván a krematórium felé masíroztak...

Mi tehát munkára készültünk. Annak, hogy az Auschwitz-láger kapuját átléphessük, fontos előfeltétele volt a tetoválás. Aki ezt az eltörölhetetlen jegyet megkapta, az már el volt látva a koncentrációs tábor lakóinak szükséges személyi igazolással és hozzá biztosítva volt szökés ellen. Maga a művelet gyorsan és fájdalommentesen történt. Egy csőrben végződő, enyhén görbülő hegyes kis szerszámmal gyakorlott gyorsasággal szurkálták, illetve pontozták ki bal alsókarunkon a tábor kezdőbetűjét és a fogoly számát. Kicsit égetett és már vége is volt.

„A/1248” – Ez leszek hát ezután!

Sokan fogadkoztak már akkor is, hogy ha hazakerülnek, azonnal kioperáltatják. Plasztikai műtét kell hozzá. Láttam azóta ilyet is: egy áruló heg marad a karon utána, ami lényegében, azt hiszem, éppolyan beszédes a hozzáértő szem számára. Sehogy se értettem, miért jó megpróbálni eltüntetni a múlt nyomát. „Jó helyen van ott” – ezt szoktam mondani, s mondom ma is. Legfeljebb az kellemetlen – megesik néha, hogy egyes ismeretlenek feltűnő bámulás után részvétteljes megjegyzéseket tesznek, vagy éppen leleplezik magukat, mint sorstársakat. Ilyenkor nehéz úgy válaszolni, hogy az embert bolondnak ne tartsák. Semmi esetre sem lehet szívem szerint.

Szellemi és lelki életünk töretlenül folyt tovább. A vasárnapi „misék” most is megvoltak, hétköznapi pedig magamban az Appel alatt.

Itt ismerkedtem össze két marosvásárhelyi unokahúggal, a Király-lányokkal, Ilivel és Ellával. Intelligens, művelt leányok, akik hozzá még remekül füttyültek két szólamban. Nem ám akármit, hanem operaáriákat és Beethoven-szimfóniákat! Sok szép percet köszönhattunk nekik barakkunkban.

Legszebb és legfelejthetlenebb emlékem azonban ebből az időből egészen egyéni. Esős délután volt. Ott kuporgok a barakkban priccsemen, csodálatos módon egyedül, kezembe temetve arcom. Mint utóbb kiderült, társaim azt hitték, szomorkodom és sírok. Pedig ebben a talán félórában csodálatos élményben volt részem. Hazagondoltam, egymásután azokra, akiket szeretek, akik közel állnak a szívemhez, akikkel a Lélek egybekapcsol minden távolságon át és annak ellenére. És amint rájuk gondoltam, sokkal foghatóbb és tisztább közelségben jelentek meg előttem – azt mondanám: látogattak el hozzám vagy én hozzájuk –, mintha testi valójukban találkozhattam volna velük. Soha így át nem éltem, mennyire nem fontos a távolság, fizikai elszakítottság... mennyire egyedül a lélek az, ami számít!

... Vártuk hát szívszorongva és izgatottan a vesztegzár végét és munkára indulásunkat. Isten másként intézkedett – a várva-várt indulás helyett más, kevésbé várt vendég érkezett: a vörheny. A kiszabott nyolc napon belül mutatkozott az első eset s aztán egymásután a többi. Leverték voltunk, vezetőink pedig dühösek, hiszen a vesztegzárat meg kell hosszabbítani. A nyolc naptól két hónap lett! Jómagam, aki még szintén nem mentem át eddig ezen a gyermekbetegségen, az utolsók között voltam, akik a fertőzést megkapták. Éppen azontájt jelentette be előljáráságunk: „*Ha még egyszer valaki skarlatos lesz, az kórházba megy...!*”

Csodálatosképpen Franci nem kapta el tőlem, pedig hát egymás mellett álltunk és ugyanabból az edényből ettünk.

A betegség lefolyása általában elég könnyű volt, haláleset egyáltalán nem történt. Vörhenyem azonban alkalmat adott rá, hogy a lágeréletnek újabb terepét „kísérletezhessem ki”: a kórházat. Kezdetől szinte készültem is rá, hogy így lesz, annál is inkább, mert minél többet akartam látni, tapasztalni, átélni.

A kórházbarakk! Hatheti tanyám! Igazi pihenő és üdülés volt számomra. – Az első napok után a lázam hamar lement és mondhatni, jó egészségben töltöttem a hátralévő heteket. Külön fekhelyünk volt, ami már magában is roppant előkelő dolog volt. Csak amikor nagyon megszorodtak a betegek, akkor jutott egy helyre kettő, ami ellen persze mindenki tiltakozott. De még akkor is lehetett fejtől-lábtól feküdni és nem „élére fektetve”, mint a barakkban.

Kötelességünk itt természetesen a fekvés volt, s ez a rengeteg állás után ugyancsak jól esett. Állapotbeli kötelesség volt továbbá az ágyak rendben tartása, katonásan. A koszt persze lényegében itt sem volt más, mint odakinn, de mintha bőségesebb lett volna. Sőt valami rejtély folytán mintha még krumplisütésre is emlékeznek egyszer-mászor a kályha paraszán...

A kórházi barakkfelügyelőre már sajnos nem emlékszem. Legtöbb közünk Magdához, a főápolónőhöz volt – vagy inkább lett volna. Nem valami sokat törődött velünk – annál többet a fiával, aki a C6 lágerben lakott, és ő kiváltságos helyzete folytán érintkezést tudott vele tartani. Az orvosságokat, amiket köztünk kellett volna kiosztania, jórészt elsikkasztotta, aztán elcserélte cigarettáért, amit a fiának adogatott. Orvosi etika Auschwitzban!... Mert hát lényegében orvosunk is ő lett volna.

Egyébként a hírhedt Mengele főorvoshoz tartoztunk. Olyan név, amely nem hiányozhat egyetlen Auschwitzról szóló könyvből sem. Időnként – nem túl gyakran – megjelent vizitre, ami abból állt, hogy végigment az ágyak között és meghallgatta a jelentéseket. – Úgy emlékszem, azt is megkérdezte, amúgy általánosságban, hogy vagyunk, és mi buzgón feleltük, hogy „Jól!” Dehogyan volt kedve valakinek rosszul lenni s így esetleg közelebbi ismeretségbe kerülni a rettegett hatalmassággal. Abból nem sok jó származott volna. Már maguk ezek a látogatások sem voltak örömeinkre, mert roppant izgalom előzte meg – nem annyira részünkről, mint vezetőségünk részéről. Mindennek ragyognia kellett, az ágyakon ágyneműnek és betegnek glédában állni, azazhogy feküdni, a pokrócon egyetlen ránc se legyen...

A délelőtti „vizitációk” elmaradtak ilyenkor, vagyis hogy a jóbarátok látogatóba menjenek egymás ágyába. Feküdtünk és unatkoztunk, míg aztán úgy dél felé megjelent őhatalmassága. Mengelének különben egy szenvedélye volt, ez már akkor közismert volt róla: az ikrek, amint már korábban említettem.

Mialatt én a kórház-barakkban pihengettem, három derék társam oda-odaszökött az ablak alá s ha szerencsés pillanatban jöttek, integettek nekem, vagy „társalógtunk”, ahogy tudtunk. Régebben egyes merészek a szigorú tilalom ellenére beszökdöstek a kórházba, de ebben a skarlatos időben – vagy legalábbis az én időmben – ilyesmire nem emlékszem.

Új ismeretségeket szereztem természetesen itt is. Megismerkedtem a kis K. Líviával, aki szintén keresztény volt. Azóta férjhez ment, és máig Szegeden él. Derék, jó leánynak ismertem meg.

Ott volt aztán R. Györgyi, pesti asszony, vallására nézve, úgy emlékszem, protestáns. Szent Antalnak azonban egészen a babonáig terjedően nagy tisztelője. Sajnáltam kaotikus zavarát, mert sok jóakarát és szív is volt benne. Hosszú estéket beszélgettünk át suttogva az egyre inkább hamvadó parázs mellett, a sötét kórház-barakkban. Időnként a „vita hevében” bizonyára észrevétlenül „fel is szálltunk a hangunkkal”, mert az aludni vágyó betegek mérgesen förmedtek ránk. Erre még halkabban suttogtunk... – Szegény Györgyi! Ragaszkodott hozzám, a szilárdság felé kapaszkodott rajtam. Ott meggyógyult – hogy nemsokára itthagyon bennünket. Még hallani fogunk róla.

G. Magda, kicsi erdélyi asszony, Ady Endre szülőfalujából származott, majd Váradon élt az urával. Hamarosan úgy éreztem, miatta kellett nekem a kórházba kerülnöm. Beszélgetésünk főtémáját hamarosan az Úr Jézus alkotta. – Az Úr Jézus, akihez jóakarátú készségével és az igazság szomjas vágyával tapogatózott.

Amikor már sokat beszélgettünk Róla, egyszer – talán a kórházból való kijövetelünket követő vasárnap – a láger-utcán fel-alá járva szinte magyarázat nélkül elmondtam neki a szentmise szövegét. Szinte szívta a szavakat, megilletődött csendben, s egyszerre – maga sem tudta megmondani, miért – elkezdett peregni szeméből a könny...

Milyen szép ez! Milyen nagyon szép! Szilárd elhatározása volt akkor már, hogyha Isten hazasegíti, megkeresztelkedik. A vágykeresztség már akkor is ahhoz fűzte eltéphetlenül, akinek megismeréséért a Gondviselés kifürkészhetetlen útjai folytán ide, a zsidólágerbe kellett eljőnie. – Persze nem voltak előtte mindenestől idegenek ezek a dolgok, de itt bontakozott ki a kegyelem műve.

Aztán Belsenben rövidesen szétváltak útjaink. Azóta sem találkoztam G. Magdával, de lankadatlanul érdeklődtem utána, mert nagyon szerettem volna tudni sorsáról s főleg arról, beváltotta-e föltett szándékát. – Végül sikerrel járt a kutatás. Megtudtam, hogy hazajött, megtalálta az urát is, csakugyan tagja lett az Anyaszentegyháznak, aztán kivándoroltak. Most valahol Skandináviában nyugodtan, boldogan élnek. Deo gratias!

Egy nap a felettem levő ágyból fájdalmas sírást, jajgatást hallok. A kis G. Magda, egy erdélyi zsidó asszonyka feküdt ott. A skarlát a fülére húzódott, középfülgyulladásra kapott, ami tudvalevőleg igen fájdalmas s magas lázzal jár. Próbáltam vigasztalni és segítségére lenni, ahogy tudtam. Közben erősen összebarátkoztunk. Amikor jobban lett, a nap jórészét összebújva töltöttük, beszélgetésbe merülve. Sok intelligencia és még több szívbéli jóakarát volt benne. Zsidó volta ellenére beavattam titkomba: megmutattam neki a kicsi, ezüstösen csillogó Krisztus-monogramot, amit bámuló szemekkel és önkéntelen kegyelettel fogadott. – Igen, ez a monogram még megvolt a kórházban... Hány éjszakába hajló estén vettem elő, amikor társaim már aludtak, és néztem a beömlő holdvilág szerény-szelíd fényességében vagy a viharos éjszakákon a villámok felvillanó fényében! Szelíd Jézus! Diadalmas Jézus! Talán ilyenkor volt a legfenségesebb: mély feketeség s közben-közben diadalmasan villan elő az Egyetlen – éppen azért volt a vihar, hogy annál jobban lássuk!

„Csak arra volt jó a vihar és a villám,
Hogy megrebbenjen aluszékony pillám,
Hogy éberséggel látni tanuljak...”

(Sik: *Te vagy a jó...*)

Küzdő Egyház... Diadalmos Egyház... Megcsókoltam a kis monogramot. Olyan volt, mint egy lelkiáldozás. – A „szentmisémre” reggelente a kórházi szalmaágyon fekvé kerültem sor, csöndes magányban...

Aztán letelt ez a hét is. A fürdőépületben két nagy betonkád volt, az egyik a skarlátosoknak fenntartva, hogy ebben fürödjének meg, mielőtt barakkjukba visszatérnek. Nyilván én is átestem ezen a „szertartáson”. – A tisztálkodás vágya azonban olyan erős volt, hogy a kintiek is gyakorta megfürödtek a kádban, mit sem törődve a fertőzéssel...

Minthogy az utolsók között kerültem kórházba, az utolsók közt kerültem ki onnét. Három kedves társam nagy örömeződéssel fogadott.

Szeptember közepén végre búcsút mondtunk a B2 lágernak is. Egy éjszakát átmenetileg az A lágernben töltöttünk, ahol a barakkok még vályogból készültek, rengeteg patkánnyal, egérrel.

Reggel továbbmentünk a fürdő felé, kifelé. Franci és Éva valahogy szereztek egy barackkonzervet, s most végiggondolva, hogy ki tudja, mi elé megyünk, talán éppen a krematóriumban kötünk ki – ami biztos, biztos: megették, azaz pontosabban kinyalták a konzerves doboz tartalmát.

Túlzott pesszimizmus volt, mert csakugyan megtörtént a már-már hihetetlen: elhagytuk Auschwitzot, azt a helyet, ahonnan annyian kerültek ki halálra gyötörve, nyomorékon, és még többen soha többé nem kerültek elő. Mi szinte csak futólag láttuk: három hónapig. Ez a három hónap elég volt a felmérhetetlen tapasztalat-kincs gyűjtésére, lelki megérlelődésre – de kevés ahhoz, hogy megtörtté, kiaszottá tette volna testünket-lelkünket. Így hát várakozó izgalommal és makacs élniakarással tartottunk sorsunk új állomása felé.

4. Valódi munka-szolgálat

Első állomásunk Bergen Belsen volt, egy másik hírhedtté vált koncentrációtábor. Később a felszabadulás után hosszabb időre visszatértünk még ide. Ezúttal csak átmeneti tartózkodási helyként szerepelt. Állítólag amolyan „üdülőhely” és feljavító kúra gyanánt, mielőtt dolgozni kezdünk.

Egy fiatal SS katona fogadott, aki „Kinder”-nek (gyerekek) hívott bennünket – a barátságosság netovábbjaként. Életmódunk valóban kényelmes volt, mert elmaradt mindennapos gyötrelmünk az Appellal, kosztunk is elég jó volt. Aránylag tartalmas leveseket kaptunk és eleget. Lakóhelyül nagy „Zelt”-ek, azaz sátrak voltak kifeszítve, aljuk forgáccsal behintve, amelyben itt-ott kis bogarak mászkáltak – még nem tetvek. Csak az volt a kár, hogy esőben a Zeitekbe befolyt a víz és a forgács átnedvesedett. A mosdás a szabad ég alatt történt, és egy SS őrmester vezényelte...

Szeptember közepe táján érkeztünk ide és október 5-ig voltunk a bergeni lágern lakói.

Mellettünk, de azért elég távolságra volt a kórház-sátor. Ide került be rövidesen szegény R. Györgyi, akivel még Auschwitzban ismerkedtem meg, a kórházbarakkban. Most egy mérges légy csípte orron. Nem sokat törődött vele, másnapra azonban az egész arca feldagadt. Harmadnap, amikor utoljára látogattuk meg, már egészen fekete volt. Tudtuk: utoljára látjuk. Figyelt-e ránk egyáltalán a lázas beteg? Próbáltunk-e valami útravalót adni neki a nagy órára? Nem emlékszem rá. Annál jobban arra, ami utána következett – és azt semmi nem törölheti ki emlékezetemből.

Leszállt az este, elcsendesedett a tábor. Én is pokrócom alá bújok a sátorban. Egyszerre a sötétségben és a csendben ismétlődő, tagolatlan nyögés jut el a fülembe a kórház-barakk felől. Azonnal tudtam: ez csak ő lehet! Felkelni? Odamenni hozzá? Úgysem engednek be. S úgy sem tehetek érte semmit! De talán mégis? Ám ahhoz nem kell fizikailag jelen lennem.

Egész éjjel szünet nélkül hangzott a nyögés. Egész éjjel le nem hunytam a szememet. Mintha az agonizáló végső segélykiáltása könyörgött volna, hogy segítsek! Mintha Isten valami titokzatos módon részt engedett volna nekem a szegény haldokló gyötrelmeiből, és ebben az egyesülésben adhattam volna meg az utolsó segítséget. Hiszem, hogy úgy volt. Nem is imádkoztam, csak odaadtam magamat ezeknek a mély és sötét akkordoknak, rádobbant a szívem a másik ember gyötrelmeinek fekete hullámaira.

Hajnalig tartott szakadatlanul. Pirkadatkor egyszerre mintha elvágták volna, elhallgatott a nyögés. Tudtam, immár nincsen szükség rám – és elaludtam.

Csak a belső bizonyosság megerősítése volt, amikor másnap megtudtuk: Györgyi valóban meghalt, abban a reggeli órában.

Hiszem, hogy Isten, aki fiatal életét ilyen hirtelen metszette ketté, irgalommal fogadta magához. És talán egy kicsit én is segítettem hozzá...

Más, különösebb eseményre nem emlékszem ebben a két hétben.

Eljött megint az óra, amikor felkerekedtünk. A sok hadiüzem egyikébe jelöltek transzportot. Gizi meg én belekerültünk, Franci lemaradt. Természetesen semmiképpen nem akartunk elválni. Nagy izgalmak között – máig sem tudom, hogyan – az utolsó percben átszökött hozzánk. Így aztán a „négyes szövetség” „viribus unitis”⁴ nézhetett elébe az eljövendőknek.

Október 5-én, elsősütörtökön, egyben az én huszonnegyedik születésnapomon készültünk fel, és a következő nap, elsöpénteken indultunk útnak este. Megint újabb alkalma az odaadásnak, a szerető mindent-vállalásnak. Kegyetlen volt ez az éjszakai út! A szokásos marhavagonban utaztunk. Csakhogy auschwitzi utunkkal épp ellenkezőleg már nem kánikula volt, hanem csípős, őszi hideg. Nem is zsúfolódtunk össze annyian, mint akkor. Egyszerűen hideg volt, keserves hideg. Vékony csikos köpenyünk nem sokat védett tőle és egymást sem igen bírtuk felmelegíteni. Álmosan – hiszen a hidegtől aludni sem tudtunk! – összefagyva értünk hajnalban rendeltetési helyünkre.

Október 7., elsőszoombat, a hely pedig Salzwedel. Kis városka Hannover és Hamburg között. Itt volt kereken két hónapig, száműzetésünk nagyobb részében a tanyánk. Persze nem a város, hanem azon kívül a muníciógyár közelében egy láger. A városból, ebből a bájos, északi kis Velencéből mitsem láthattunk egészen felszabadulásunkig. Életünk felerészben a táborban, felerészben az óriás tölténygyárban folyt.

Megérkeztünk hát összetörten. Dideregve ácsorogtunk az udvaron még jó néhány órahosszat, míg végre felvették személyi adatainkat és rendbehoztak a jövevények számára egy barakkot. Valami összeköltözésnek kellett történni, hogy nekünk helyet csináljanak. Ez nem ment egycsapásra. Regisztrálásunk során új számot kaptunk, kicsi bádoglepot, amely két lyukkal volt ellátva, úgyhogy akár a nyakunkba is akaszthattuk spárgán, nehogy elveszen. Meg is tettük. Ez volt a gyári számunk. Híven megőriztem mindmáig.

Végül aztán délfelé odáig jutottunk, hogy forró kávét kaptunk és bevonulhattunk a barakkunkba. Nagy háromemeletes priccsek fogadtak, egy-egy pokróccal. Az élelmесek persze siettek alul elhelyezkedni. Magam – úgy emlékszem – az első emeleten voltam. Szegény Franci feláldozta magát, és felment a magasba. El lehet képzelni, hogyan roskadtunk ágyba!

Másnap vasárnap lévén, nem volt munka. Megismerkedtünk új környezetünkkel. Sorban egymás után álltak a barakkok. A fürdő és a WC lent a végén. Tél következett ránk, így ez igen keserves volt – a jéghideg vízről nem is beszélve. Tüdőgyulladás veszedelme nélkül nem lehetett megkockáztatni, hogy ezeknél a vályúknál mosakodjunk, nem is szólva arról, hogy jóval korábban kellett kimászni az ágyból, ha még ezt az utat is meg akartuk tenni. Enélkül

⁴ egyesült erővel

pedig ébresztő után még lehetett vesztegelni egy kicsit. Hogy hogyan segítettünk magunkon, később kiderül.

A gyárban két műszakban folyt a munka. Egyik reggel 6-tól este 6-ig, a másik éjszaka. Sőt volt meghosszabbított műszak is, amikor reggel 6-tól este 9-ig dolgoztunk egyfolytában, leszámítva a reggeli és az ebéd kicsi szüneteit. Azaz hogy ilyenkor az a kiváltságunk volt, hogy kétszer kaptunk levest.

Nagy bánatunk volt mindjárt az első napon, hogy meg kellett válnunk Gizitól és Évától. Ők a másik csapatba kaptak beosztást, és így egy másik barakkba kerültek lakni. Ezentúl csak vasárnap láthattuk egymást.

A gyári munka mindjárt a legnehezebb oldaláról mutatkozott be: csoportunk éjszakai műszakkal indult. Elfogyasztva vacsoránkat a szokásos ötös sorokba álltunk és a felügyelőnő vezetésével útnak indultunk.

A mi sorunkat már elejétől fogva Francin és rajtam kívül három testvér alkotta: a „Kertész-lányok”. Igazából kettő volt lány közülük, a harmadik már asszony. A „vörösök” néven is emlegették őket, pedig megint csak kettő volt vöröshajú, harmadikuk barna. Rózsit szerettem közülük legjobban, talán egy kicsit azért is, mert Édesanyám nevét viselte, de különben is ő volt a legszelídebb. Nagy bajuk volt szegénykének, hogy nemcsak a némethez, de a jiddishez sem konyítottak, és így egészen képtelenek voltak bármilyen érintkezésbe is lépni rabtartóinkkal vagy a gyáriakkal. Ez az idegenajkú környezetben bizony igen kellemetlen volt.

Szükség esetén mi tolmácsoltunk nekik. Persze mi sem gagyogtunk éppen folyékonyan, hisz itthon nem gondoltunk rá, hogy gyakorolni kellene a német beszédet. Német tudományom igazi felvirágzása később, a salzwedeli szabad ég alatt következett be. De hát megérteni azért csak tudtuk a német szót, és sikerült megértetni magunkat.

Próbáltam utánagondolni és utánakérdezni lágereink létszámának, de semmi bizonyosra nem sikerült jutnom. Egy felszabadulásunk utáni jegyzetemben írom: „3000 közül éppen én!...” – De hogy ez normális vagy éppen más lágerek lakóiból felduzzasztott létszámunk volt-e, nem tudnám megmondani. Az előző sincs kizárva, hiszen a hadiüzem, ahol dolgoztunk – a salzwedeli muníciógyár – hatalmas üzem volt.

A gyárhoz egész közel épült meg a láger, öt-tíz percnyi távolságra. Vékony ruházatunkban ez is elég volt, hiszen a telet a láger-köpenyben vészeltük át. Harisnyát pedig csak november 19-én, Szent Erzsébet jóvoltából kaptunk, jóllehet már 12-én leesett az első hó. Eredményként most is itt hordom a lábam szárán azokat az ékes fagyási foltokat, amelyek hidegben elhalványulnak, elkékülnek, melegedéskor tüzesen, a vörös és a lila minden árnyalatában duzzadnak ki. Viszont nem fájnak, és ez a fő! Sokkal kellemetlenebbek voltak egy ideig azok a hólyagbántalmak, amelyek ugyancsak hazatérésünk után mutatkoztak a felfázások következményéül.

Sajátos szerkezet az emberi test! A lélek – a műszerben keringő áram – jelzi a veszélyt, s minden szerv makacs kitartással teszi meg a magáét. Mit ki nem bírtunk odakint! Míg kellett, bírtuk! Ahogy P. Lenz írja: „Hasmenés, tüdőgyulladás, két halálos betegség virulhatott köztünk!”

Megmentőnk az Istenbe vetett bizalom és az akaratérő volt. Az Isten szerelmére, nehogy megbetegedjek! Nem, az szóba sem jöhet! – Ez volt a gondolat, amely uralkodott rajtunk. Aki megbetegszik, az elveszik! Ez a belső ellenálló erő döntő volt. Aki elvesztette, maga is elveszett. Aki azonban Istenbe kapaszkodott, annak volt a legnagyobb belső tartaléka.

Mialatt vonultunk munkahelyünkre vagy onnan már vissza, végig szigorúan hallgatnunk kellett. Hiszen úgymint a „sötétség leple alatt” meneteltünk hajnalban illetve este, a jó német polgároknak nem volt szabad felfigyelniük ránk. Mint hogy valóban a legtöbbjük nem is igen

tudott rólunk. Ha valaki megtörte a csendet, a felügyelő pofonja volt rá a válasz. Magamnak is jutott belőle itt-ott. Magyarázkodásnak persze nem volt helye. „Csend!” – csattant az éles figyelmeztetés és már következett az „intézkedés”, annak kiutalva, akit bűnösnek tartott.

Abban a valószínűtlen világban, ahová június óta kerültünk, a legkevésbé valószínű mozzanatok közé tartozott ez a gyár. Hiszen legtöbbször most léptük át először egy valódi nagyüzem küszöbét. Pedig hát valódi volt! A véres háború borzalmas valósága! Fegyvertöltények készültek ott – hogy az egész gyártelepen-e, vagy csupán egy részében, azt nem tudom. Mindenesetre mi csak ilyeneket láttunk a készület különböző állapotában.

A „H-Halle”, azaz a töltésmegmunkáló csarnok egy hatalmas hodály, kábítóan zúgó gépekkel – ez a látvány fogadott először. A hüvely kikészítésének művelete a „Beiz”-nek, csávázónak nevezett részben indult meg, ahol rövid, vastag szürke kis ólomkupakokat lapátoltunk hatalmas gépekbe – olyanformán lehet őket elképzelni, mint egy fogkrémes tubus teteje, csak persze nagyobbak voltak. A gépekben hatalmas hőfokon aztán átizzították ezeket annyira, hogy nyújthatókká váltak, és mint hosszú, fehérrel csillogó üres félhengerek kerültek újból ámuló szemünk elé. Újabb gép egyenesre vágta a szélüket, és ezzel az előkészítés be volt fejezve. A hüvelyeket aztán elszállították a csarnok egy másik részébe, és ott megtöltötték.

Körülbelül minden munkakört megpróbáltam munkásnői pályafutásom alatt, de oda soha nem kerültem. Feltételezhetem, hogy mi, rabok mégsem voltunk elég megbízhatóak robbanóanyaggal bánni.

Azután a már megtöltött hüvelyek visszaérkeztek a „lakkozó”-nak nevezett terembe. Ez elegáns munka volt, könnyű és ügyes kezet igényelt, és az eredménye is elegáns volt: csokoládébarna kis jószágok, csillogó, álnok szépségek – a belsejük halál. Néha megtörtént, hogy egy-egy felrobbant...

A kész áru végül a csomagolóba került, ahol dobozokba rakták és lezárták. Közben volt azonban még a „válogató” is, ez volt a tizenöt órás műszak, ahol kiselejteztük a hibás töltényeket, amelyek horpadtak vagy ferdeszélűek voltak...

Ez volt a munkafolyamat, amely októbertől ápriliséig itta be részeibe az ezer meg ezer idegen foglyot, ezeket az „ember-alatti”-nak nevezett és tekintett embereket, mint kicsiny atomokat.

De mégis emberek voltunk, és míg izmaink makacs erőfeszítéssel dolgoztak, idegeink feszültek – lelkünkben ott virrasztott a reménység és az „embernek maradni” szívós törekvése.

Ha össze lehet sűríteni egy mondatba ennek a hét hónapnak minden történéseit, vágyát és célkitűzését, talán ez az a mondat: *embernek maradni*.

Hiszen ne feledjük: művelt, kulturált, szellemi igényű értelmiségi emberek kerültek itt össze általában. Az az élet, amelynek átmentése a legtöbbször főtörekvése volt – ha nem is gondolták végig így – nyilván többet jelentett a puszta vegetálásnál.

Egyszerűen kifejezve: küzdöttünk, hogy emberek maradhassunk!

5. A szabad fogoly

Telt-múlt az idő, ha ólomlábon is, de haladt. És amint múltak a napok, hetek, egyre közelebb és reálisabban csillant előttünk a szabadság reménye. Nemcsak az időnként talált elhagyott újságokból, hanem őrök arcából is ki lehetett olvasni, hogy a vég közeleg.

Meg kell vallanom, ha furcsán hangzik is: sosem éreztem magam „rab”-nak. Túlságosan erős volt bennem a belső szabadság élménye, amelyet semmiféle külső terror le nem törhet.

És az az előnyünk is megvolt, hogy a lelkünkhöz, gondolatvilágunkhoz egyáltalán meg sem kíséreltek hozzányúlni. Nem is néztek ránk úgy, mint akiknek lelkük, gondolatviláguk is van. Számok voltunk, arra valók, hogy dolgozzunk. „*Arbeit und maul halten!*”⁵ – ennyi volt a kötelesség és a követelmény. Hogy azon túl mi forr a fejben, mi izzik a szívben, azzal nem törődtek. Nálunk legalábbis így volt.

Sosem hiányzott belőlem a lojalitás tulajdonsága: „*engedelmeskedjete uratoknak, még a keményeknek is!*” (vö. Tit 3,1). S ennek jó hasznát vettem itt. Persze nem azt akarom mondani, hogy helyeseltem ezt az iszonyatot, ami ott és másutt végbement, de teljességgel átláttam, hogy ebből az ideológiából csak ilyen gyakorlat származhatik, és ugyanakkor azt is láttam, hogy azok, akik velünk közvetlen érintkezésbe kerültek, sokszor nem mások, mint egyszerű „alkalmazottai”, korlátolt vagy gyáva kiszolgálói a hatalomnak, kis csavarjai a monstrum gépezetnek. Melyik önkényuralom nem találta még meg a világtörténelem során a maga szolgálhadát? Az ostobaság és a félelem – ez a két szomorú nagyhatalom az emberek között, mindig a kezére járt. – Ilyen és hasonló gondolatok foglalkoztattak s ezért nem csodálkoztam semmin. Annál jobban örültem minden jóságszikrának, ami kirítt ebből az „elméleti” sémából.

Egyre sűrűbbé vált a légiveszély. A lágerben ennek természetesen semmi következménye nem volt számunkra, hiszen hova mentünk volna? A gyárban ellenben őrök féltették életüket, s ezért levezényeltek magukkal bennünket is szigorúan az óvóhelyre. Különösen akkor örültünk ennek, ha éjszakai műszakban dolgoztunk. Lassan már előre tudtuk, mikor fognak átrepülni, mert ez minden este ugyanabban az időben, úgy kilenc-tíz óra között következett be, és kb. egy óráig tartott. Milyen jó volt ez a „kényszerpihenő”, ami alatt egy kicsit szunyadniuk lehetett az elkínzott munkásoknak! Szép padoknak tűnő faalkotmányok vártak az óvóhelyen; egyszer aztán az egyikünk aztán jobban körülnézett és felfedezte a felírást: „Dinamit”. – Tehát dinamiton és kész történetekkel teli ládákon üldögtünk odalent!

A legérdekesebb az volt számomra, hogy nemcsak a németek féltették életüket, hanem a mieink is. Micsoda izgalom és jajveszékelés uralkodott egy-egy csoportban! Néhányan igazán fel sem tudtuk fogni, miért. Hiszen a mi életünkön ugyan nem sok félténivaló volt! Hányszor átkozták el ugyanezek az életet – és mégis, lehet úgy okoskodni, hogy a jövődjüket, a reményeiket féltették, a jobb életet, amire a nyomorult jelen után még számíthattak. De azt hiszem, az életöszön egyszerű megmozdulása volt mindez – olyan emberekben, akik nem ismertek többet, jobbat ennél a siralomvölgynél, illetve nem hittek komolyan másban.

Ezen a ponton igazán mindegy volt nekem, hogyan intézkedik az Úristen. De egész idő alatt végigkísért az a belső tudat – több ennél: megérzés – hogy életben maradok. Miért és mire akar megtartani Isten, nem tudom, akkor sem tudtam, nem is kutattam. Vállaltam az életet szeretettel az atyai kézből éppúgy, mint ahogy nyugodtan fogadtam volna a halált is. Ő jobban tudja...

Tavaszi felé már nagyon haldoklott ez a munka. Nem kaptunk nyersanyag-utánpótlást. Ezt persze cseppet sem bántuk.

Aztán április eleje táján bekövetkezett az első és utolsó légitámadás. Mert a szövetséges gépek mindig csak átrepültek Salzwedel felett, sohasem támadtak. Jólértesültek tudni vélték, hogy ez miattunk van. És ez nagyon valószínű is, hiszen egészen pontos információik voltak a szövetséges haderőknek.

A gyárban francia politikai foglyok is dolgoztak. Állítólag ezek tudósították honfitársaikat. Arról is, hogy SS őrök menekülést terveznek. Ekkor következett be a

⁵ Dolgozz és fogd be a pofád!

támadás. A napjára nem emlékszem, de azt biztosan tudom, hogy olyan napon történt, amikor mi nem voltunk a gyárban. Alkalmasint vasárnap. Egy bomba a gyárat érte, egy a pályaudvart rombolta szét, az indulásra kész SS-vonattal. Számunkra ennek következménye a romeltakarítás, sínrakás és hasonló munkák voltak. Ezekben én már nem vettem részt.

Április 13-án ismét repülőgépek vonultak át, ezúttal röpcédulákat dobáltak a láger területére. Hisz ekkor már „otthon” tartózkodtunk, a munka lehetetlenné és céltalanná vált. Óreink mérgesen tiltottak a kis papíroktól, de persze nem sikerült megakadályozniuk, hogy föl ne kapkodjuk. A cédulák azt tartalmazták, hogy: JÖNNEK, ne hagyjuk kiüríteni a légert. Mint hogyha lett volna bennünk ellenálló erő, ha ilyen akcióra sor kerül! A kiürítés viszont kész halál lett volna számunkra, ezt más légerek szomorú sorsa igazolja. Abban az állapotban, amelyben akkor már mindannyian voltunk, lesóványodva, elgyengülve, betegen, erőink legvégső határán, semmiképpen sem bírtunk volna még egy ilyen hírhedt, erőltetett menetelést. A Gondviselés azonban – ki tudja, miért – itt is tenyerén tartotta kis csapatunkat. Nem minket vittek tovább, hanem hozzánk hozták a környező légerek (pl. Ravensbrück) lakóit. Borzalmas állapotban érkeztek meg – már akik megérkeztek, és alaposan felduzzasztottak a tábert. De ez már mind csak úgy átrohant felettünk, az utolsó héten.

Valóban erőink végén tartottunk. A gyári munka megszűnése is éppen jókor jött most, de a koplalás ezzel persze nem ért véget, és ha még egy napot késik a felszabadulás, nem tudom, minden makacs élni akarás mellett is hányunkat talált volna életben. Mert addigra az egyszéri számár sorsa teljeseedett volna be rajtunk, amelyik – mire megszokja a koplalást, ki is múlik. – Valaki azonban a verébfiakkal együtt gondot visel ránk is, s engedte megérnünk 1945. április 14-ét, amikor úgy déltájban kitértek a lágerkapuk és beléptek az első amerikai katonák...

Előző nap tértem vissza a kórházból a barakkomba, talán, hogy teljesen részt vehessek ebben a nagy eseményben. – Hiszen – mint mindig kiderül – nem sokáig maradtam az „egészségesek” sorában. De akkor láttam két egymással szembeáradó tenger-hullámot: a jóltáplált, vidám amerikai katonákat, amint jönnek befelé a lágerbe, és a kiaszott, csikóköpenyes, lábönjáró csontvázakat, amint a szabadság ellenállhatatlan leheletétől elkapva tódultak kifelé az utcára...

Mehettünk nyugodtan, hisz ugyancsak nem volt mit féltünk a megszállóktól... Inkább vártunk tőlük valami jót, s ebben nem is csalatkoztunk, mert vidám készséggel és döbönt szánakozással osztogatták, amijük volt: cigarettát, csokoládét, konzervet... Sajnos ez lett a végzete nem egy embernek, akik a sanyarú lágerhónapokban kibírták idáig. A gyomor nem tudta elviselni a hirtelen bőséges, zsíros táplálékot, súlyos hurut és halál lett a következménye. A szó szoros értelmében „halálra ették” magukat. – De ezt már csak a hír hozta utánam...

Visszatekintve látom magam Francival összekapaszkodva, amint megyünk ki a kapun a városba, valami ellenállhatatlan ösztöntől hajtva. Amerre megyünk, megállnak a járóelők, kitérnek az ablakok, könnyben úszó szemek, döbönt arcok merednek ránk... Akkor láttuk, mennyire sejtelmük sem volt a jámbor német polgároknak arról, mi zajlik közvetlen közelükben. Csak bámultak és csak sopánkodtak. És mi csak mentünk, mentünk... Amikor végül megkérdeztük valakitől, merre van a katolikus templom, már egészen a közelében jártunk. A szívünk húzott talán?

Déli csönd a kicsi templomban, egyetlen idősebb nő ájtatoskodik benne. És mi – annyi hónap után először – leroskadtunk az Oltáriszentség Krisztusa elé...

Amikor kijöttünk, a koros nő szaporán utánunk eredt. Utóbb volt alkalmam közelebről megismerni, mert Skrypalikéknál, házigazdánál lakott ő is. Valamiféle vallási mániában szenvedett. De amit most csinált, az kedves volt és felejthetetlen. Miután meggyőződött róla, hogy tudunk németül, azt mondta: nincs egyebe, fogadjuk el tőle ezt a sálat és ezt a kesztyűt

– és erőnek erejével ránk tukmált egy kockás, keshedt pamutsálát és egy pár fekete kötött kesztyűt, nyilván a sajátját. Sokáig őrizgettem még mint ereklyét ezeket a holmikat, a szeretet és a jóvátétel őszinteségének zálogait, amelyekkel Németország felénk közeledett szabadságunk első óráiban.

A plébános urat kerestük. El tudom képzelni, hogy számára megrendítő dolog volt velünk találkozni, nekünk viszont természetes volt, hiszen a szomszédhaló epekedésével vágyakoztunk már a szentségek után. Világos, hogy az első pillanatban, amikor megtehetjük, hozzáláttunk vágyunk kielégítéséhez. Sürgetőbb szükség volt ez számunkra, mint a tisztálkodás, embertelen külsőnk emberi formába hozása. Persze német tudományunk a gyónás „szaknyelvéhez” kicsit gyatrának bizonyult, de valahogy ment azért az is.

Így megtisztulva, pehelykönnyűvé válva most-már a mi kedvünk is megjött szétnézni a városban. Felszabadítóink huszonnégy órás „szabad zsákmányolást” engedélyeztek. Az eredményt el lehet gondolni. Amerre jártunk, bezúzott kirakatok, feltört ajtók, ... egyik helyen halomban a márkák... másutt kristálycukor borítja a földet... Föl-fölvettünk egy-egy apróságot: ceruzát, radírt... Álomszerű dolgok voltak ezek számunkra!

Különben persze már mindenhová későn érkeztünk. De valahogy ízlésünk és lelkiismeretünk is tiltakozott, míg szemünk és gyomrunk persze ellenkező álláspontot képviselt.

Ilyenformán ödöngtünk, s nem tudom ma sem: frissen visszaszerzett lelki tisztaságunk vagy gyávaságunk volt-e nagyobb tényező abban, hogy nem avatkoztunk közelebbre a dolgokba. Egy bizonyos: cseppet sem volt vigasztaló látvány ez a szabadjára engedett, magát kitomboló állat-ember.

Estefelé járt már az idő, amikor egy pékműhelyhez értünk. Néhány amerikai katona jött arra, köztük egy néger, s vigyorogva kérdezte: mit kívánunk? „Kenyeret” – mondtuk sóváran. Erre csizmájával egyszerűen berúgta az ajtót, s mi bevonultunk kiskirályságunkba. Mert ez bizony amúgy hirtelenében álmország volt számunkra. A kis házban minden kényelemmel berendezett, fürdőszobás polgári lakás. Lakói nyilván elmenekültek. Becsuktuk kívülről az ajtót, s attól kezdve ügyet sem vetettünk a külső világra. A kamrában tojás, liszt, zsír, cukor, a szekrényekben finom női fehérneműk, harisnyák... Olyan volt mindez, mint valami előre odakészített ajándék, vagy legalább olyannak látszott az első pillanatokban. Akkor még nem tudtam, mennyivel több lesz számomra. És a szobában egy kép: hajó hányódik a viharos tenger habjain...

Belakmározottunk a rendelkezésre álló készletből és lefeküdtünk a jó puha ágyba! De úgy rendeltetett, hogy ezen az éjszakán mégse aludjunk. Beszélgetni kezdtünk, természetesen a jelen helyzetről és a jövő feladatokról, és a beszélgetés belenyúlt a virradatba.

Akkor már bennem bujkált az influenza, amely másnap teljes erővel kitört rajtam. Éjjel már magas lázammal kellett lennie, éreztem, ha nem is volt, mivel mérni. Kérlelhetetlen kristályossággal működő agyammal és lelkiismeretemmel ez a testi láz adott különleges aláfestést és az egész éjszakának, ennek az igazán NAGY éjszakának sajátos hangulatot.

Mert nagy éjszaka volt, nyugodtan mondhatnám: sorsdöntő éjszaka. Két lélek állt mezítelenül önmaga és Isten előtt – vagy inkább ingadozott múlt és jövő sorsának határvonalán, mint az a hajócska a viharzó tengeren.

Nem tudnék egy mondatot sem rekonstruálni ebből az eszmecsereből, de azt pontosan tudom: azért kellett ezen az éjszakán idejutnunk, hogy alkalmunk nyíljon erre a számvetésre, és hogy felmérjem magam körül a világot, amelyre most megint „nem”-et mondtam. Mert lényegében erről volt szó. Tulajdonképpen és legmélyebben arról: mennyire jogosult vagy megengedhető, amit társaink aznap csináltak? Szabad-e nekünk keresztény létünkre mások holmijából megszédnünk magunkat? Olyan emberekéből, akiknek talán édes-kevés közük van mindahhoz, ami velünk történt?... Több forgott itt kockán és mélyebb. Hogyan tudjam

elmondani? Csábító szirénhangjával felénk intett az „Élet” – az, amit elhagytunk, ahonnan kitéptek tíz hónappal ezelőtt: polgári kényelem, jó ételek, csinos ruhák, kultúra, szórakozás... – Arról nem is szólok, hogy sokak előtt ráadásul ott lebegett a bosszúállás mérgező szelleme – ez nem férközött egyikünkhöz sem.

Egyet azonban éreztem: Isten ezután a döbbenetes lecke után, amit az én elméletben való keresztvállalásomra adott válaszul, többet kíván és többet vár tőlem, mint visszasüllyedést abba, amit csak nyárspolgárságnak tudtam akkor mondani. Láztól izzadó homlokom mögött hűvös aggyal és hideg, kemény kézzel bogoztam ki magamnak mindezt. Nem akartam meggyőzni társamat. Tudtam, hogy nem mindenkinek való ez az út. De ezen az éjjelen szakadék nyílt meg közöttünk. A szeretet és a jó barátság változatlanul megmaradt ezután is, a testvériség korszaka azonban lejárt. Az – úgy látszik – csak a szenvedés idejére adatott erőforrásul mindkettőnknek.

Eljött a reggel és a belső szétválását a valóság követte. Franci telerakott egy csinos bőröndöt, amit a háziak, úgy látszik, már nem tudtak magukkal vinni, az új élet kezdéséhez szükséges holmikkal: habselyem fehérneművel, harisnyákkal, némi ruhával, stb. – Jómagam pedig még az eldobott radírt meg a többi apróságot is kiraktam köpenyem zsebéből, amit a rablás közepett felszedegtettem.

Kiléptünk a hajnalba. Lázam elmúlt. Csodálatosan könnyűnek és boldognak éreztem magam. Kezet fogtunk és elindultunk – kétfelé. Franci vissza a lágerbe azzal, hogy „hazaviszi” kincseit, és majd visszajön a későbbi misére. Én pedig ujjongva repültem a templom felé...

1945. április 15-e, vasárnap. Piros betűkkel kellene ideírni ezt a napot. Tíz hónapi böjt, tíz hónapi sóvárgás után: szentmise, szentáldozás!

Az utána következő néhány órának hiteles története egészen kiesett a fejemből. Homályosan rémlik valami arról, mintha valaki templom után magával vitt és megreggeliztetett volna... aztán mintha visszatértem volna a lágerbe... De ez nem bizonyos. Bizonyos csak az, hogy még aznap délelőtt teljes erővel tört ki rajtam a rosszullet. A lelki feszültség megernyedésével fizikai erőim is felmondták a szolgálatot. Azt hiszem, elájultam. Mindenestre jónak látták, hogy sürgősen kórházba szállítsanak. Nem a lágerkórházba, hanem Salzwedel városi kórházába. És ez volt a Gondviselés legnagyobb jótéteménye, amit nekem adhatott. Túlzás nélkül állíthatom, hogy ez volt az életmentőm a szó szerint is, de szellemileg és lelkileg sem kevésbé.

Kórházi tartózkodásomat lelkileg az első perctől kezdve mint valami lelkigyakorlatot fogtam fel. „*Az emberi jóság Paradicsoma*” – írtam róla. A hűvös, fehér ágyak, a gondos ápolónővérek, élükön Schw. Käthe...

Hamar lement a lázam, de megmaradt a „végelgyengülés”, mert legjobban ez a szó jellemezte az állapotomat: a makacs hasmenés, amit még a gipszkása sem tudott elállítani. Az orvosok tanácstalanok voltak.

Kín volt számomra az evés – márpedig ennem kellett, ha életben akartam maradni. Szerencsére, a jó Isten krumplit is teremtett a világra. Ez az egy volt, amit bírtam. Vízben főzve, minden nélkül. Ezt azonban ijesztő mennyiségben fogyasztottam. Képes voltam ebéd után még külön lemenni a konyhába (már amikor járnunk tudtam), hogy még kérjek.

Ennek az óvatos táplálásnak köszönhetem, hogy emésztőszerveim lassan mégis megoldották a normális élethez való visszatérés feladatát, és kezdtem felerősödni. A későbbi hónapok alatt eljutottam addig, hogy nagyjából a régi kondíciómban térhettem haza.

Kis sárgafedelű füzet, benne halvány tintaceruzával rótt sorok...

Április 16-án kaptam ezeket a kincseket a kórházban és még aznap szomjas buzgalommal kezdtem újra naplót vezetni. A jó Käthe – azt hiszem, ő adta – bizonyára fel sem tudta fogni, micsoda földöntúli boldogságot jelentettek számomra ezek a mindennapi életben oly általánosan használt tárgyak!

Legyen szabad idéznem néhányat ezekből a rövid feljegyzésekből:

1945. ápr. 18. szerda

Magnificat! Ez legyen az első szó, amit leírok. És hála és hódolat és dicséret és imádás!... Bánat is és reménység, az emberré és szentté levés új reménye és feltétele!

Bibliám van! Naplóm van! – Mindenem van! Ezzel meg is kezdem szanatóriumi kisgyakorlatomat, ha Isten segít! Módja lesz: szentírási szövegelmélkedés, keresve jelen helyzetemre az alkalmazást.

IV. 29. vasárnap

Der Krieg ist beendet! La guerre est finie! La guerra é finita! Vége a háborúnak! Nincs többé vér és könny és bomba és porrázúzott városok... árvák, özvegyek... Béke! Béke! Béke! Vártuk már, és mégis oly hihetetlen!... Deo gratias! DEO GRATIAS!

A hatéves agyonkínzottságból fellélegző világ örömét Isten elé... Most kell aztán majd csak igazán imádkozni és hozzásegíteni kezdeni az igazi, tartós, szeretet-, és igazság-diktálta világbékéhez!

IV. 30. hétfő

Az örömhír még korainak bizonyult, de már csak napok kérdése lehet.

Hitler nincs többé – mondom érte az Officium Defunctorumot.⁶ ... Orgonák a szobámban... Májusi orgonák!...

V. 1. kedd

Ave Maria!... Otthon a klinikakápolnában zeng a litánia... Orgona, gyöngyvirág... Anyánkat nézni!

Az Officiumot már Mussoliniért folytatom. Sic transit...⁷

V. 7. hétfő

Most már vége csakugyan a háborúnak. Anyák napi legszebb ajándék: a béke!

6. Hazafelé

1945. június 13-án, Szent Antal napján (Anyám kedves szentje volt; szobrocskáját, amit még zsidó-kislány korában kapott, hűségesen hordozta magával retiküljében, s így valamiképpen családi védőszentünknek számított) – jegyeztem fel, hogy elkezdtem dolgozni a hazamenetelen. Csakhogy hamarosan látnom kellett, hogy ez „lassan mászik”. Attól kezdve meg nem szüntem érdeklődni, panaszkodni, sőt erőszakoskodni és – várni!

Elég volt! Immár több, mint egy éve voltam távol hazámtól, s elemésztett a türelmetlenség, ha az otthon induló életre gondoltam, amiről ugyan még semmit sem tudtam, de éreztem: csak ott a helyem. – Beszélhetnek nekem „nemzetfölöttiségről”, kozmopolitizmusról olyan emberek, akik az „ubi bene, ibi patria”⁸ elve szerint élnek. Hiszen mondták nekünk Bergenben, hogy jó életünk van. Az angol katonák is váltig ismételték:

⁶ Halottakért mondott zsoltószó

⁷ így múlik el (a világ dicsősége)

⁸ Ahol jól megy a sorom, ott a hazám

Van enni-innivalótok, táncolunk veletek, mit akartok még? – Mit akarunk? Hazát! „*Otthon sokkal jobb ízű a fekete, mint máshol a fehér!*” (Petőfi)

Aug. 29. szerda

Hát megyek! Végre elhatározás és megnyugvás! Segíts benne, Istenem! Érted teszem, Te tudod!

Tíz nap alatt, szeptember 10-re befutottunk Budapestre. A szürke szeptemberi reggelben szótlánul, belső láztól dideregve széledtünk széjjel: szeretteink nyomát keresve...

Deo gratias!!!

7. Kitekintés

Itthon voltam hát – egy félig telt bugyorral, egy ritka zsákvászonból összeeszkábált „oldaltáskával”, meg két szürke pokróccal. – Ez képviselte földi birtokomat. Az alatt az év alatt, ami eltelt, mindenemet elvesztettem – s éppen így az ország. Halálveszedelmek közt töltöttem ezt az egy évet, mint az ország. De megmaradtam, mint az ország. És most kerestem a helyem az új életben, az egészen megváltozott új formák között, mint az egész ország.

De ez már egy másik könyv anyagát adná – és még kevésbé volna talán érdekes... „... *Istennek megvannak a szándékai Önnel, bárhová kerül...*”

Az, akinek úgy látszik, még kellettem, gondoskodott róla, hogy ez a beillesztés megtörténjék. Gondoskodott róla, hogy megtaláljam jó embereimet, barátaimat, akik testileg-lelkileg pártfogásba vettek. Etelék, az anyai barátnő, lelkiatyáim, Professzorom... Nehéz és lassú munka volt az akklimatizálódás így is, már csak külsőleg is. Ha egy „polgárilag” berendezett lakásba léptem, valóságos csodálkozás fogott el a szőnyegek, függönyök, festmények, stb. láttán: mire való ez a sok mindenféle? Nem elég a pusztaság? Milyen jóízűen aludtam én csupasz földön is!...

És ami még nehezebb volt: belül megtalálni a visszavivő utat, vagyis – ami ezzel egyértelmű volt – helyemet és Isten-akarta új feladatomban a világban.

Többször kértek magánbeszélgetésekben és előadás formájában is: beszéljek kinti élményeimről. Szívesen megtettem: de egyre inkább látnom kellett, amire számíthattam is: nem értik, ami történt. A pusztaság tényekéről, történésekről ugyan még beszélhettem valahogy, jól-rosszul el is képzeltek maguknak, de ami számomra – s hiszem, Isten előtt is – a lényeg volt, az megközelíthetetlen marad az „animalis homo”⁹ számára, külön mindenkinek, aki maga nem próbálta a hihetetlen édes paradoxont: a szenvedés boldogságát.

Ennek tiszta akkordjait próbáltam most, régi adósságként, maradandó módon lerögzíteni ebben a könyvben. S most úgy érzem magam, mint a zeneszerző, aki ahhoz képest, ahogyan benne zengett, nagyon halványan és nagyon gyengén, kusza kottavonalakkal papírra vetette művét, s most leteszi az emberek elé. Nem tőle való, ő is úgy hallotta ki a Minden Harmónia Forrásából. És most egy kicsit elgondolkozik: elég-e az, amit papírra vetnie sikerült – akár arra is, hogy egyetlen lélekben visszhangra keljen az Égi Szó?

De ha ennyire nem volt elég, akkor se bánom! Legyen akkor a hála és hódolat felszálló dallama Ahhoz, Akitől mindez való. Ő bizonyosan megérti. És a szenvedések trágyájából annál dúsabb virágpompát sarjaszt szívben és világon.

Úgy legyen!

⁹ „érzéki ember” (vö. 1Kor 2,14)

Adalékok Kardos Klára bibliográfiájához

Előzetes megjegyzések:

- szinte valamennyi fordítását álnéven adta ki. Ahol külön nem említjük a nevet, ott Sántha Máté-ként jegyezte magát.
- A köteteket általában a Prugg Verlag jelentette meg, Eisenstadtban. Az ettől eltérő megjelenéseket jelöljük.
- A Bibliográfia összeállítójának értesülése szerint a bécsi Opus Mystici Corporis is adott ki köteteket Kardos Klára fordításában, ezeknek azonban nem tudott utánajárni.
- megjelenési sorrendet közlünk.

Fordítások, összeállítások:

Merton, Thomas: Élet és életszentség – 1971; 1973

Ki nekem Jézus Krisztus? 1972; 1977

Rahner, Hugo: Az Egyház mindig fiatal – 1972

Stuttgarteri Bibliai Kislexikon –1973; Gummersbach, 1974; 1981

Kézenfogva. Imakönyv papjainkért. Összeállította *Lukács Klára*. Róma, 1973

Deeken, Alfons: Öregsziünk, de győzzük! 1973; 1975; 1980

Boros László: Az emberben felénk hajló Isten – 1973

Pilz, Josef A.: Ahol vagyok hadd mondok ott: Te. Ford. *Farkas Teréz* – 1973

Bamberg, Corona: Az emberség ára – 1974; Pécsi Karmelita Nővérek, 1999

Merton, Thomas: Lelkivezetés és elmélkedés. Ford. *Szabó József* – 1974

Biblikus Teológiai Szótár. A francia kötet szerkesztését Xavier Léon-Dufour irányította. A magyar kiadást szerkesztette Szabó Ferenc és Nagy Ferenc. Róma, 1974. További kiadások Rómában és Budapesten. – Számos szócikket Kardos Klára fordított; az 1513–1518 oszlopokban ezeket (K) jelzi.

Stöger, Alois: A Lukács-evangélium. Ford. *dr. Szabó János* – 1975

Igeszolgálat életfordulókon. Összeállította és részben fordította *Soós István* – 1975

Helen Keller és Ann Sullivan – 1975

Suenens, Leo Jozef: Új pünkösd? – Ford. *Szántó István* – 1976; 1979

Órsy László: Boldogok a keresők – Ford. *Soós István* – 1976

Testvéreink a szentek I. A magyar kiadást szerkesztette és nagyrészt fordította *Kardos Klára* – 1977; 1980

Jungmann, Josef A.: A szentmise – 1977

Pucell, Mary: Matt Talbot és kora – 1978

A szegények orvosa: Batthyány Strattmann László. A szövegeket németből fordította és a bevezetőt írta *Kardos Klára* – 1978; 1982

Mühlen, Heribert: Újuljatok meg Lélekben! – 1978; 1981

Három pápa. Ford. *Sántha Máté és özv. Jálics Kálmánné* – 1979

Ratzinger, Joseph: A mustármag reménye Ford. *özv. Jálics Kálmánné és Sántha Máté* – 1979

Laplace, Jean: A Lélek műhelyében – 1980

Luciani, Albino: Illusztris barátom! – olaszból fordította és bevezette *Sántha Máté* – 1980

Szegénységünk kincse – Összeállította és fordította *Sántha Máté* – 1982

Testvéreink a szentek II. A magyar kiadást szerkesztette és nagyrészt fordította *Kardos Klára* – 1982

Gots, Anton: Igen, Uram! – 1982

Le Joly, Edward: Jézusért tesszük – 1983

II. János Pál pápa Ausztriában. A beszédek fordította és a tájékoztató részeket írta *Sántha Máté* – 1984

A Teremtő dicsérete – Isten-keresés a modern művészetben. A 124–131 oldalon Kardos Klára utolsó tanulmánya: Szépség a mindennapokban. (Ennek az írásnak utolsó szakasza: Szépen szenvedni)

A *Szolgálat* szerkesztőségi cikkeit tekintélyes részben Kardos Klára írta. Ugyancsak számos tanulmányt, apró cikket is írt, névtelenül vagy Sántha Máté néven.

P. Nagy Ferenc S. J.

dr. Kardos Klára (1920–1984)

Függelék – Szépen szenvedni

(Forrás: *A Teremtő dicsérete*, szerkesztette Kardos Klára, Prugg Verlag, 1985, 129–131. o.)

Minden emberi élet nagy próbája a szenvedés, és ebből mindenkinek kijut a maga porciója. Napi kellemetlenségek, külső megpróbáltatások, lelki fájdalmak, szereteteink elvesztése, betegségek, s végül a halál... Hány embert tett a szenvedés letaglózott, torz, keserű, kétségbeesett lényvé! Lehet-e egyáltalán „szépen szenvedni”? Nem játék-e ez a szavakkal, nincs-e ellenére a szenvedés lényegének?

Nagyon kell itt vigyáznunk, hogy a valóság talaján maradjunk. Előzetes ideális, rajongó elképzelések mit sem segítenek, amikor „eljön az óra”. Még kevésbé lehet kívülről „belemondani” valamit a szenvedő embertárs lelkébe. Minden szenvedő egy külön kis zárt világ, s talán egészen másképp visszhangoznak a dolgok benne, mint a jószándékú vigasztaló gondolná. A részvét, ez a nemes és szép tulajdonság, torz formákat is ölthet. Egyik ilyen, amikor kenetes vigasztaló szavakkal mintegy lebegve maradunk a szenvedő fájdalom fölötte, s az teljes joggal vetheti szemünkre: „lenne csak az én helyemben!” Egy másik, amikor — akár a szenvedő, akár saját magunk vigasztalására — nem vesszük komolyan állapotát: „katonadolog! szedd csak össze magad!, rövidesen meggyógyulsz és még soká fogsz élni!” stb. És itt még azt is meg kell gondolnunk, hogy ha a testi vagy lelki baj valóban „csak” az idegekből és nem objektív okokból fakad is, attól még nem kevésbé komoly az illető számára személyileg (sőt komolyabb, mert orvosilag nem „kikezelhető”). Ellenkező véglet a dramatizálás, a siránkozás, – emlékezzünk arra, milyen keményen utasította el Urunk a keresztúton a jajgató jeruzsálemi asszonyok részvétét. Az igazi részvét együttérző, de egyben erős, és minden odaadásában sem nélkülözi a megnyugvás – merjem mondani: derű? – árnyalatát. Meleg és megértő, gyöngéd és szilárd. Erre a szenvedő valóban támaszkodni tud, és megszépíti életét, enyhíti fájdalmát. Megosztott teher: fél teher.

Szépen szenvedni nem görögös harmóniát, nem sztoikus nyugalmat, nem elegáns japán harakirit jelent. A mi Urunk sem Velazquez sugárzóan főséges ábrázolásában függött a keresztfán. Sokkal inkább megközelítik a Golgota valóságát Grünewald nyers realitású feszületei. Mit jelent hát? Egy bizonyos belső egyensúlyozási játékot („kiegyensúlyozottságot” mondani sok lenne), a mély belső béke harmonizáló erejét, amely megfér a felszíni hullámzással, – a szeretetnek azt az imént említett „kerekedtségét”, ami lehetővé teszi, hogy a szenvedő ne csukódjék be, ne váljék önközpontúvá, megőrizze a nyitottságot, kedvességet, készséget mások iránt, tudjon adni és elfogadni, sőt talán éppen fokozott odaadással, másnak teljesített különleges jószolgálatlaltal enyhítse saját kínját.

Vannak ilyen szenvedők, akiken meglátjuk a „könnyektől szépült, Isten-arcú arcot” (Ady). A „hit” szavát szándékosan nem használtuk eddig. Mert bármilyen pótolhatatlan alap és felbecsülhetetlen segítség is a szenvedésben, vannak, akik — Isten névtelen kegyelmi ajándékait hordozva — emberségük erejében teljesítik a szenvedés nemes elviselését, olykor egyenesen csendes derűjét.

Így érkezik el az ember végül is a végső harmónia nagy kialakító lépéséhez, ha úgy tetszik, ugrásához: a halálhoz. A szép halál a szép élet koronája, a talán elfuserált élet kibékítő, jóvátévő záróköve. Csendes, szerető búcsút inteni mindannak, ami szép volt idelenn, tekintetünket az örökélet közeledő fényeire szögezve, tudva, hogy ezerszeresen fellelünk mindent odaát, örömmel készülni azokhoz, akik szereteteink közül ott már várnak ránk. Az utolsó nagy odaadás elfülő lélegzetével átjutni a küszöbön, oda az örök Szépséghez, aki emberségünk szilánkjait a megálmodott, megtervezett Egésszé kovácsolja.

Aki ezeket a sorokat írta, annak talán volt valami illetékessége, mert – emberi számítás szerint – elérkezett a rák végső stádiumába.